

Ankie de Booij
Klas:G-4A
Studentnummer: 1122992
Datum: 1-05-2011

Kernopgave Identiteit

‘Verdriet’

‘Verdriet; iets groots of iets kleins’

Afstudeerwerkstuk voor het getuigschrift algemene levensbeschouwelijke vorming

Onderzoeksbegeleider Pabo: Willie Hilverda

Avans Hogeschool

Academie voor Pedagogisch onderwijs

Hogeschoollaan 1

4818 CR Breda

Afgestudeerd:

30-08-2012

Inhoudsopgave

1. VOORWOORD	4
2. INLEIDING.....	5
2.1 BEZINNING OP PROFESSIONELE IDENTITEIT.....	5
2.1.1 <i>Wie ben ik als leraar?</i>	5
2.1.2 <i>Waar sta ik op het gebied van godsdienst/levensbeschouwing</i>	5
2.2 FORMULERING EN VERANTWOORDING VAN DE ONDERZOEKSVRAAG	6
2.2.1 <i>Beschrijving van ervaring die mij raakt</i>	6
2.2.2 <i>Onderzoeksvraag en deelvragen</i>	8
2.3 BESCHRIJVING VAN DE GEKOZEN LEERVragen OP LEVENSBESCHOUWELIJK GEBIED.....	9
3. THEORIE	11
3.1 BESCHRIJVING VAN DE OPBOUW VAN DE THEORIE	11
3.2 DE ONDERZOEKSVRAAG.....	11
3.3 DEELVRAGEN	11
3.3.1 <i>Wat verstaan we onder verdriet?</i>	11
3.3.2 <i>Wat zeggen de verschillende theorieën over verdriet?</i>	16
3.3.3 <i>Verskillende Visies</i>	18
3.3.4 <i>Wat kan er gedaan worden om verdriet te verwerken?</i>	20
4. PERSPECTIEVEN LEVENSBESCHOUWELIJK VERHAAL	22
4.1 BOEDDHISTISCH VERHAAL M.B.T. VERDRIET.	22
4.2 IN GESPREK MET HET VERHAAL.....	24
5. INZICHTEN EN CONCLUSIES	25
6 PRAKTIJK	27
6.1 ONDERZOEK NAAR DE DIDACTIEK	27
6.2 BESCHRIJVING VAN DE BEGINSITUATIE EN DOELEN.....	28
6.2.1 <i>Beginsituatie leerlingen groep 4:</i>	30
6.2.2 <i>Leerdoelen groep 4</i>	30
6.3 DE PRAKTIJK ACTIVITEITEN + REFLECTIES	31
6.3.1 <i>Les 1: Kennismaking</i>	32
6.3.2 <i>Les 2: Knutsel opdracht (belevingswereld)</i>	40
6.3.3 <i>Les 3: Ervaringen delen</i>	44
6.3.4 <i>Les 4: Rollenspel</i>	47
6.3.5 <i>Les 5: Filosofisch gesprek</i>	52
6.3.6 <i>Les 6: Afsluiting</i>	57
7. REFLECTIE	61
7.1 REFLECTIE OP MIJN ONDERZOEKSVRAAG	61
7.2 REFLECTIE OP MIJN LEERVragen	63
7.3 REFLECTIE OP MIJN PROFESSIONELE IDENTITEIT EN DE TOEKOMST.....	65
8. LITERATUURLIJST.....	67
9. BIJLAGE	69
9.1 HET VERLIES VAN VERDRIET	69
9.2 DE TRANENKRUIKJES	70
9.3 DE ZIEL VAN PUTTER	71

9.4 DE REGENBOOGBONK	71
----------------------------	----

1.Voorwoord

Verdriet; één woord, acht letters. Het lijkt zo simpel, zo duidelijk. Een woord dat iedereen begrijpt, waar je geen woordenboek voor nodig hebt. Maar niets is minder waar, het woord 'verdriet' zegt nog niks in vergelijking tot waar het echt voor staat. Het kan klein zijn en tegelijk groots, hevig, omvangrijk; feitelijk in geen woord te omschrijven. En dan is het verschil alleen nog maar beschreven in 'klein' en 'groot', nog niet eens tussen mensen zelf. Verdriet is voor iedereen anders en voor niemand hetzelfde. Één woord, acht letters, het kan eigenlijk met geen mogelijkheid uitdrukken waar het echt voor staat.

Toch gebruik ik het woord 'verdriet', en wil ik dit woord als rode draad gebruiken in mijn onderzoek. Juist om het uit te diepen, om het straks als leerkracht niet als zomaar een woord te zien. Maar om verder te kunnen kijken, om er aandacht aan te kunnen besteden. Want als leerkracht wil ik dat leerlingen zich veilig, gelukkig en begrepen voelen.

In mijn stage heb ik regelmatig verdriet van kinderen gezien dat werd veroorzaakt door pestgedrag van andere kinderen, bewust of onbewust. Door hier in mijn klas door middel van lessen aandacht aan te besteden, hoop ik de kinderen bewust te maken van de pijn en het verdriet die ze andere kinderen soms aandoen. Daarnaast wil ik naar aanleiding van dit onderzoek gaan kijken wat kinderen nou onder verdriet verstaan en waar zij aan denken bij dit woord. Hierdoor hoop ik mij nog meer te kunnen verdiepen in de leefwereld van de kinderen, deze kennis kan ik weer gebruiken in mijn onderzoek en om mijzelf als leerkracht te ontwikkelen.

Mijn onderzoek is uitgevoerd op basisschool de Griffioen te Prinsenbeek. Ik heb stage gelopen in groep 4 met 26 leerlingen. Ik werd tijdens mijn onderzoek begeleid door:

Basisschool de Griffioen, mijn mentor van groep 4 en collega's.

Willie Hilverda, begeleidende leerkracht van de Pabo

2. Inleiding

2.1 Bezinning op professionele identiteit

2.1.1 Wie ben ik als leraar?

Als leerkracht zijn er veel dingen en aspecten erg belangrijk voor mij. Een aantal hiervan zijn voor mij in het bijzonder belangrijk en deze probeer ik dan ook altijd te waarborgen. Hier horen onder meer wederzijds respect, een veilig leer/leef klimaat en vertrouwen bij. Ik heb als leerkracht het gevoel dat ik, als ik deze dingen niet kan bieden en waarborgen, de kinderen geen goede basis kan bieden voor goed pedagogisch onderwijs.

Respect, vertrouwen en veiligheid liggen heel dicht bij elkaar, lopen in elkaar over en vullen elkaar aan. Ik probeer er dan ook altijd voor te zorgen dat er respect naar mij toe getoond wordt en ik ook respectvol ben naar de kinderen en de ouders(collega's). Ook betekent dit natuurlijk dat de leerlingen respectvol naar elkaar toe moeten zijn. Ze leren elkaars verschillen kennen en accepteren, ze moeten leren hoe ze met elkaar, als klas, moeten omgaan zonder kwetsende opmerkingen en discriminatie op welk gebied dan ook. Als respect wederzijds aanwezig is, is het vertrouwen al gegroeid en zal hierdoor steeds meer aanwezig zijn. Dit respect en vertrouwen is naar mijn inziens als leerkracht dan ook een basis voor een veilig leer en leefklimaat binnen de school en klas. De leerlingen voelen zich gerespecteerd en hebben een vertrouwde omgeving om zich te ontwikkelen op verschillende gebieden.

Door deze visie ben ik als leerkracht erg bewust van wat er in de klas gebeurt en in staat om in te grijpen als dit misgaat. Ik vind het als leerkracht dan ook van belang om er centraal aandacht aan te besteden in de klas als er zich op dat gebied problemen voordoen. Kinderen zitten op school om dingen te leren en om zich te ontwikkelen. Het leren bestaat niet alleen uit het didactisch geheel, maar ook leren de kinderen zich sociaal en motorisch te ontwikkelen. Als leerkracht vind ik het van belang dat de kinderen genoeg ruimte krijgen om zich hierin te ontwikkelen. Ook moeten kinderen leren om zich in de maatschappij te kunnen redden en een eigen visie te ontwikkelen. Hier zal ik iets verder op ingaan in het volgende stuk over 'waar sta ik op het gebied van levensbeschouwing'.

2.1.2 Waar sta ik op het gebied van godsdienst/levensbeschouwing

Ik geloof! Ik geloof in de kracht van mensen, in wetenschap, in de energie en troost die mensen krijgen van hun geloof, ook al ben ik zelf niet gelovig. Ik hoef niet zo zeer te begrijpen waarom mensen bepaalde dingen doen, ik vind het belangrijker dat ik begrijp waarom het voor deze mensen belangrijk is, het inzien dat mensen hier kracht uit kunnen halen. Het gaat er niet om dat ik bepaalde dingen zelf zou kunnen of willen doen.

Levensbeschouwelijke vraagstukken zorgen voor gesprekstof, gedachten, visies. Ze zorgen er vooral voor dat je gaat nadenken, dat je in jezelf gaat zoeken naar antwoorden. Antwoorden die passen bij de visie die je in de loop van je leven hebt gevormd. Ik vind het erg interessant en waardevol om over

deze vragen na te denken en bij mijzelf te rade te gaan. Waarom ben ik geworden wie ik ben? Wat vind ik en wat vinden andere mensen de waarde van het leven? Waar zijn mijn visies in het leven op gebaseerd? Door deze vragen ga ik kritischer naar mijzelf kijken en heb ik kans om mijn visies te verbreden en aan te vullen. Het vormen van een beeld over het leven, de wereld om ons heen vind ik een belangrijk aspect in de ontwikkeling van mijzelf en natuurlijk in de ontwikkeling van kinderen.

Dood en verdriet liggen naast elkaar. Ik geloof niet in een God, in een hemel, in een hiernamaals of in een wedergeboorte. Ik heb me wel eens afgevraagd hoe je dan omgaat met de dood en met dit verdriet. Hoe verwerk je dan de dood van een dierbare. *“Zou ik in dit alles ineens gaan geloven als er een dierbare dood zou gaan?”*. Op dit moment is mijn geloof dat als mensen dood gaan, ze dan wel nergens naar toe gaan, maar niet weg zijn, omdat ze in ons hart zitten. Ze zitten in je ziel, hoe dierbaarder de persoon, hoe meer deze persoon in je voort blijft bestaan, ze hebben deels gevormd wie je bent, hoe je denkt, zij zijn de herinneringen die je hebt. Hierdoor leven ze door in ons en kun je dus nog aan ze denken, met ze praten, van ze houden en ze missen.

In de Nederlandse maatschappij moeten kinderen leren omgaan met de multiculturele samenleving, dus ook met godsdiensten/levensvisies. Ik vind het van belang dat kinderen een ‘goed’ beeld krijgen van verschillende geloven en hier dus ook met elkaar over praten, zodat ze aan het denken worden gezet. Belangrijk voor mij is dat de kinderen zelf een beeld vormen en niet een beeld dat ik voor hen creëer. Ik kan er als leerkracht wel voor zorgen dat kinderen meer ervaringen krijgen met godsdiensten en levensvisies, door verhalen over verschillende geloven te vertellen en ze de ruimte te bieden om hier met elkaar over in gesprek te gaan.

De ontwikkeling van mijn visies op het gebied van godsdienst/levensbeschouwing staat niet stil. Ik hou dit in beweging door de mensen om mij heen, door kritisch te blijven en in gesprek te gaan. Hierdoor heb ik de kans om mijn visie te blijven verbreden en te delen met andere mensen.

2.2 Formulering en verantwoording van de onderzoeksvraag

2.2.1 Beschrijving van ervaring die mij raakt

Door het beschrijven van een ervaring en het maken van een mind-map wil ik erachter komen wat mij raakt zodat ik een goede onderzoeksvraag kan formuleren. Ik wil mij gaan verdiepen zowel theoretisch als praktisch in het onderwerp dat uit de mind-map komt. Ook wil ik hier mijn levensbeschouwelijke visie op loslaten.

Er zijn ervaringen die mij in meer of mindere mate hebben gevormd, veel of weinig invloed hebben gehad op mijn leven en waar ik van geleerd heb. Ik ben gaan nadenken welke ervaring ik wil gebruiken als basis voor dit onderzoek en welke ervaring veel invloed heeft gehad op wie ik ben. Dit in samenhang met ervaringen die ik in de klas heb gezien en dat wat ik graag zou willen onderzoeken.

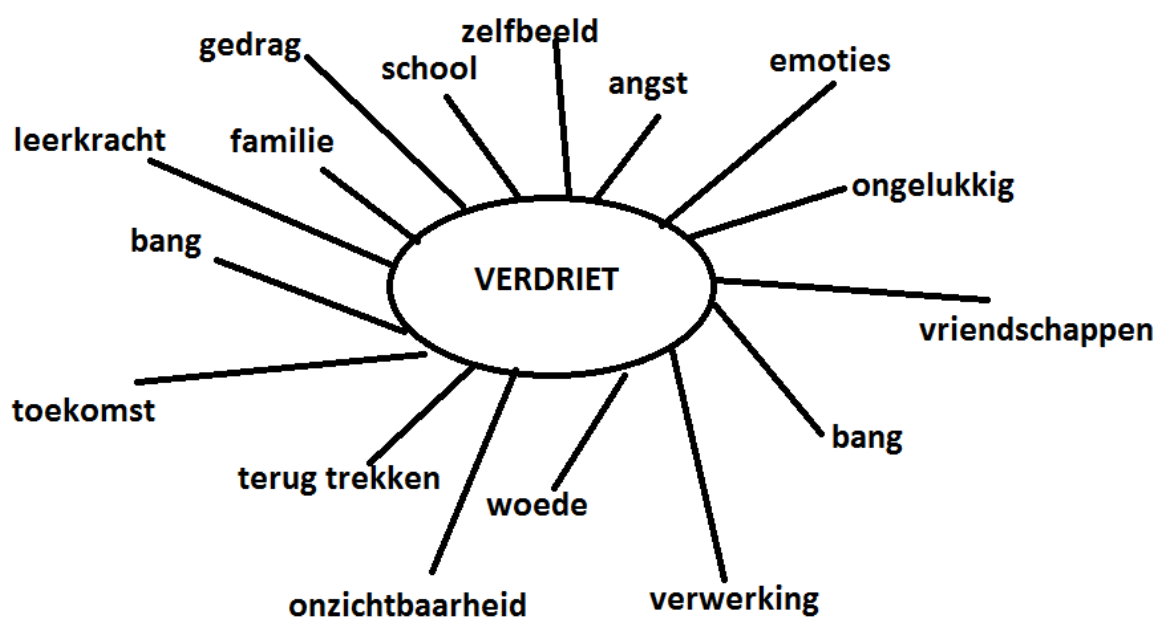
Hoe belangrijk is een gezinssamenstelling eigenlijk en wat als hier veranderingen in optreden? Een ervaring die veel invloed heeft gehad op mijn leven is de scheiding van mijn ouders. Maar tevens is dit een leerproces in mijn leven geweest en ben ik hierdoor gegroeid. Ik heb mijzelf beter leren kennen en mede door deze ervaring (en vele andere) ben ik geworden wie ik ben. Het heeft bijgedragen aan mijn kijk op het leven en de visies die ik op verschillende punten heb gevormd.

Een verandering in een gezinssamenstelling kan ook plaatsvinden door gezinsuitbreiding, dood, of andere factoren. In mijn klas heb ik kinderen gehad die werden opgevoed in een één ouder gezin of waar de vader, een militair, een jaar van huis was. Er zijn dan altijd veel vragen die bij mij opkomen. Heeft deze ervaring of opvoeding invloed op het latere leven van het kind, hoe groot is de invloed op het kind zijn leven. Als een aantal kinderen een soortgelijke ervaring meemaken, binnen een gezin, hoe groot zijn de verschillen tussen de kinderen m.b.t. de invloed op hun leven. Want wat als het kind hierdoor in het onderwijs vast loopt of hierdoor op school problemen ondervindt. Dit zijn allemaal voor mij onbeantwoorde vragen die mij bezighouden, maar die mij wel raken binnen het onderwijs.

Vanuit verschillende invalshoeken kan naar deze ervaringen gekeken worden. Wat is de invloed van de maatschappij, hoe wordt er in de maatschappij omgegaan met dood, scheiding etc. en heeft dit invloed op kinderen. Maar ook kan gekeken worden naar hoe de buurt waar het kind woont, de school, de klas hier mee omgaat. Deze ervaring is niet cultuurgebonden, maar de verwerking en hoe er mee wordt omgegaan kan wel cultuurgebonden zijn.

In deze ervaring staan meerdere dingen centraal, maar ik heb gekozen voor het onderwerp 'verdriet'. Omdat ik het erg belangrijk vind dat kinderen geholpen worden in het proces van 'verdriet'

Mind-map:

Daarna ben ik gaan kijken welke invloeden de verschillende niveaus kunnen uitoefenen op wat mij raakt.

Micro-niveau

Het kan mij erg raken als er kinderen in mijn klas ergens mee zitten en hier zelf niet uit kunnen komen. Als kinderen verdriet hebben, moeten ze dit verwerken om ook in de klas een stabiele en veilige omgeving te kunnen creëren. Één van de belangrijkste dingen vind ik dat kinderen lekker in

hun vel zitten en er hierdoor ook een goede sfeer in de klas kan ontstaan. Het is aan mij als leerkracht om er voor te zorgen dat er in de klas een goede sfeer ontstaat.

Mezo-niveau

Ik vind het belangrijk als leerkracht om problemen tijdig te signaleren. Als deze nog niet ver gevorderd zijn kan er misschien nog iets aan gedaan worden. Als een kind iets moet verwerken en hier geen mogelijkheid toe heeft, kan dit in zijn verdere basisschoolperiode voor problemen zorgen. De school en ouders zullen hier adequaat mee moeten omgaan.

Macro-niveau

In de maatschappij wordt heel verschillend met 'verdriet' omgegaan. Van het wel over praten tot het niet willen inzien of herkennen. Ook kan dit per cultuur ook nog erg verschillen. In hoever kan een school bijdrage aan het verwerken van 'verdriet' dat door ouders wel of niet erkend wordt. Er is steeds meer onderzoek over de gevolgen van onverwerkt verdriet en wat dit kan doen voor het verdere leven als puber en volwassene.

2.2.2 Onderzoeksvraag en deelvragen

Na deze brainstorm ben ik tot de volgende onderzoeksvraag en deelvragen gekomen.

Onderzoeksvraag

-Welke rol kan de leerkracht spelen bij de verwerking van verdriet bij kinderen?

Deelvragen

3.3.1 Wat verstaan we onder verdriet?

3.3.1.1 Wat kunnen oorzaken zijn voor verdriet bij kinderen?

3.3.1.2 Wat kunnen gevolgen zijn van onverwerkt verdriet?

3.3.1.3 Hoe gaan kinderen om met de dood?

3.3.1.4 Hoe herken je kinderen die niet in staat zijn om verdriet te verwerken?

3.3.1.5 Welke invloed kan verdriet hebben op het gedrag van kinderen?

3.3.2 Wat zeggen de verschillende theorieën over verdriet?

3.3.3 Verschillende Visies

3.3.3.1 Hoe gaan de verschillende levensbeschouwelijke visies om met verdriet?

3.3.3.2 Hoe wordt er in de maatschappij omgegaan met verdriet?

3.3.3.3 Hoe wordt er in verschillende culturen omgegaan met verdriet ?

3.3.3.4 Welke levensbeschouwelijke verhalen hebben betrekking op verdriet?

3.3.4 Wat kan er gedaan worden om verdriet te verwerken?

3.3.4.1 Welke rol spelen ouders bij het verwerken van verdriet bij hun kind?

3.3.4.2 Welke rol zou de leerkracht kunnen/moeten spelen bij het herkennen en de verwerking van verdriet bij kinderen?

2.3 Beschrijving van de gekozen leervragen op levensbeschouwelijk gebied

Tijdens mijn onderzoek wil aan de onderstaande leervragen werken. De beschrijving van de wijze waarop ik hier aan wil werken heb ik ook beschreven.

Vakinhoud: Wat is de kern van de kennis in het vak?

**Je verantwoordt je onderwijsactiviteiten godsdienst/levensbeschouwing vanuit je inzicht in basisbegrippen en de basisstructuur van het vak godsdienst/levensbeschouwing.*

Ik heb tijdens mijn stage nog niet veel te maken gehad met godsdienst/levensbeschouwing en heb hier naast 'trefwoord' nog niet veel lessen over gegeven. Tijdens mijn keuzekernopgave ben ik hier al meer over gaan nadenken en heb mijn visie verbreed, ik hoop door dit onderzoek mijn visie sterker te kunnen onderbouwen en verbreden. Door mijn onderwijsactiviteiten op dit gebied te verantwoorden hoop ik nog meer inzicht in het vak te krijgen en dit ook op de kinderen over te brengen.

Eigen vaardigheid: Wat moet je zelf kunnen/weten etc.?

**Je reflecteert en communiceert op het niveau van overtuiging, identiteit, zingeving en waarden, zowel persoonlijk als gericht op de maatschappelijke betekenis.*

Ik vind levensbeschouwing erg interessant en ik hoop door middel van dit onderzoek mijn levensbeschouwelijke identiteit nog meer te ontwikkelen. Door dit onderzoek wil ik dieper gaan nadenken over mijn overtuiging, zingeving en waarden en hier ook over praten met mensen. Ik wil mijn visie verbreden en blijven verbreden, door gesprekken en zelfreflectie kan ik hier aan blijven werken. In de praktijk wil ik kinderen hier ook mee in aanraking laten komen. Ook maatschappelijk gezien blijven er ontwikkelingen ontstaan, door deze invalshoek te benaderen, hoop ik hier ook een beter beeld van te krijgen.

**Je hanteert beelden en verhalen op symbolische wijze.*

Door een verhaal te gebruiken voor mijn onderzoek en deze te bestuderen hoop ik de betekenissen te achterhalen en deze te koppelen aan mijn onderzoek. Ik wil de essentie van verschillende levensbeschouwelijke verhalen achterhalen en hier ook samen met de kinderen mee aan de slag gaan.

**Je hanteert bronnen (beelden en verhalen) van christelijk en andere levensvisies: opzoeken, bestuderen, interpreteren, zoeken naar betekenissen.*

Ik vind het belangrijk dat ik mijn levensvisie blijf verbreden en ontwikkelen. Door het bestuderen van bronnen wil ik mij verdiepen in verschillende visies. Hierdoor hoop ik mijn eigen levensvisie te verbreden en mij zelf te ontwikkelen in het beschrijven van mijn visie.

Vakdidactiek

**Je begeleidt kinderen bij het leren kijken naar de werkelijkheid vanuit zingeving.*

Ik vind het erg belangrijk dat kinderen elkaar respecteren en zich aan bepaalde normen en waarden houden die samen in de klas zijn afgesproken. Ik wil me hier samen met de kinderen aanhouden. Door met kinderen samen regels op te stellen en hier over te praten, hoop ik een beter beeld te krijgen van wat kinderen belangrijk vinden in het leven. Ik wil op een speelse manier samen met de kinderen filosoferen over zingeving.

**Je maakt op een kritische manier gebruik van bestaande methodes voor godsdienst/levensbeschouwing.*

Op mijn stage wordt gewerkt met 'Trefwoord'. Ik wil mij meer gaan verdiepen in deze methode en gaan kijken naar de achtergrond, doelen en de verwerking in de klas. Hierdoor wil ik een kritischer beeld ontwikkelen en zo beter gebruik kan maken van deze methode in de klas.

Visie op het vak- vormingsgebied

**Je hanteert in je onderwijsactiviteiten een vakconcept, waarin zichtbaar is dat kinderen bij godsdienst/levensbeschouwing aandacht besteden aan de zin van dingen en gebeurtenissen met gevoel, verstand en verbeelding, met als doel het stimuleren van hun levensbeschouwelijke en morele ontwikkeling, en het leren participeren in een multiculturele samenleving.*

In mijn klas zitten weinig verschillende nationaliteiten, maar in de maatschappij is dit wel het geval, daarom vind ik het erg belangrijk dat kinderen kennis maken met de multiculturele samenleving. Door hier met de kinderen over te praten wil ik dit in de klas bespreekbaar maken en kinderen hier een beeld en visie over laten vormen.

Door aandacht te besteden aan Bijbel en levensbeschouwelijke verhalen wil ik aandacht besteden aan godsdienst/levensbeschouwing. Door hier samen met de kinderen over te praten wil ik de verhalen een betekenis geven en zo aandacht te besteden aan de zin van dingen en gebeurtenissen met gevoel, verstand en verbeelding, met als doel het stimuleren van de levensbeschouwelijke en morele ontwikkeling van de kinderen.

3.Theorie

3.1 Beschrijving van de opbouw van de theorie

Doormiddel van de theorie wil ik een aantal zaken duidelijk in beeld krijgen. Verdriet is een erg groot begrip en ik wil door middel van de theorie het begrip verdriet uitwerken. Er zijn veel zaken die belangrijk zijn en waar ik antwoorden en verschillende visies op wil vinden. Ik wil me verdiepen in verschillende invalshoeken zoals, maatschappelijk, cultureel, pedagogisch en levensbeschouwelijk. Heeft de maatschappij en het gezin invloed in hoe kinderen met verdriet omgaan.

Wat ik ook erg interessant vind zijn de verschillen in het omgaan met verdriet in verschillende culturen, ik hoop door middel van theorie hier een beter beeld van te krijgen. Door verschillende theorieën over verdriet te bestuderen zal ik verschillende meningen tegen elkaar af kunnen wegen. Ook wil ik erachter komen wat mijn rol als leerkracht kan zijn bij het verwerken van verdriet en hoe ik kan bijdrage in deze verwerking.

Tenslotte ga ik op zoek naar levensbeschouwelijke verhalen die bij mijn onderwerp passen.

3.2 De onderzoeksvraag

Welke rol kan de leerkracht spelen bij de verwerking van verdriet?

3.3 Deelvragen

3.3.1 Wat verstaan we onder verdriet?

Verdriet is een persoonlijke ervaring. Maar in het menselijk rouwproces zijn er standaard drie fases te onderscheiden; de eerste pijn, het heftige verdriet, de integratie van verlies en verdriet. Deze fases kunnen elkaar soms overlappen, door elkaar heen spelen of weer van voor af aan beginnen. Elke fase heeft een aantal kenmerken. Hoe alledaags verdriet ook kan zijn, elke keer treedt hetzelfde proces in werking, alleen de duur en intensiteit ervan zijn verschillend.

Fase één: de eerste pijn

De eerste fase bestaat uit drie manieren

- Schok en verdooving
- De staat van alarm

De schok die scheiding en verlies veroorzaken, is deels lichamelijk, het is een staat van alarm die uit het plotseling besef van gevaar voortvloeit. Dat besef roept fysieke reacties op die voor redding zorgen, zoals: weg rennen, vechten of juist te verstarren.

- Ontkenning en ongelooft

Fase twee: het heftige verdriet

Fase twee kent verschillende stadia.

- het smartelijke verlangen
- het zoeken
- heftige emotionaliteit: verdriet, woede, schuld en schaamte
- desorganisatie
- wanhoop
- reorganisatie

Fase drie: de integratie van verlies en verdriet

Het lukt kinderen niet altijd om de ervaring van verlies alleen te verwerken. Als een kind het verlies met of zonder hulp heeft verwerkt, zegt hij als het ware tegen zichzelf: 'Het ergste wat er had kunnen gebeuren is gebeurd en ik heb het overleefd'. Het kind zal zowel lichamelijk als geestelijk weer goed in zijn vel gaan zitten. Hierdoor zal hij de realiteit van zijn verlies aanvaarden en weer gevoelens toelaten.

In mijn eigen identiteit heb ik beschreven hoe ik over de dood denk, ik heb in de literatuur een gedicht gevonden dat dit goed weergeeft:

*Wie in de gedachten zijner geliefden leeft,
die is niet dood
Hij is slechts ver weg
Dood is alleen hij die vergeten wordt.
Zedlitz*

3.3.1.1 Wat kunnen oorzaken zijn van verdriet bij kinderen?

Er zijn ongelooflijk veel oorzaken die verdriet bij kinderen kunnen veroorzaken. Dit kan van iets heel kleins, een ander kind dat speelgoed heeft afgepakt, tot iets heel groots, de dood van een dierbare. Ook al lijkt de reden voor het verdriet bij kinderen soms heel klein, toch is het belangrijk om te realiseren dat dit verdriet op dat moment heel groot kan zijn. Verdriet moet serieus genomen worden, natuurlijk leren de kinderen van ouders, opvoeders, leerkrachten hun verdriet te relativiseren.

Op de site [www.sociaalemotioneel](http://www.sociaalemotioneel.nl) .nl heb ik mij meer kunnen verdiepen in het verdriet bij schoolkinderen. In het onderstaande stukje heb ik dit samengevat:

' Echtscheiding, scheiding door dood, ziekte ernstig of langdurig, verhuizing of een flinke ruzie zijn situaties uit de privé-sfeer die zonder twijfel gevolgen hebben voor het schoolleven van een kind. Zeker als het in deze situaties gaat om onvrijwillig vertrek uit de vertrouwde omgeving, zoals bij migranten- of asielzoekerkinderen. Dat kan positief zijn (de school fungeert als afleiding), maar ook negatief (het kind kan zich niet concentreren of zelfstandig werken). Echtscheiding, scheiding door dood, verhuizing of een flinke ruzie zetten alle zekerheden die een kind heeft onder druk.

Pesten kan bij kinderen leiden tot boosheid, verdriet, onzekerheid, verongelijkt en vernederd voelen. Deze gevolgen overheersen vooral bij kinderen die langdurig gepest worden. '

3.3.1.2 Wat kunnen gevolgen zijn van onverwerkt verdriet?

De gevolgen van onverwerkt verdriet zijn goed samengevat op de site www.sociaalemotioneel.nl die ik hieronder dan ook heb opgenomen.

‘Als er in de naaste omgeving van een kind een geval van echtscheiding, scheiding door dood, verhuizing of een flinke ruzie heeft plaatsgevonden maakt dat diepe indruk op het kind. Kinderen kunnen echter heel verschillend op dergelijke situaties reageren. Het kind kan zijn verdriet heel direct tonen, waardoor het gelijk duidelijk is voor de leerkracht. Maar het kind kan zijn verdriet ook verbergen. Het verdriet uit zich dan bijvoorbeeld in bepaalde gedragsveranderingen en/of lichamelijke symptomen. Dit kan zelfs gedurende een lange tijd voortduren.

Het is dus belangrijk om alert te zijn op alle gedragsveranderingen en/of lichamelijke symptomen die kinderen tonen, zowel in als buiten de klas.

Kinderen kunnen een aantal reacties vertonen na een ervaring van scheiding (bijvoorbeeld scheiding door dood, verhuizing of echtscheiding).

Deze reacties zijn echter niet alleen voorbehouden aan het doormaken van een ervaring van scheiding. Er kunnen ook andere oorzaken zijn voor dit gedrag.

Een gevolg hiervan kan zijn dat een kind moeilijk afscheid kan nemen van situaties die eigenlijk heel ongunstig zijn.

Een ander gevolg kan zijn dat het kind aan zichzelf gaat twijfelen: in hoeverre was het mijn schuld? Belangrijk is dat het kind zich bewust wordt van de zekerheden die er nog wel zijn, en welke nieuwe zekerheden kunnen ontstaan.

Ik ben op internet en in boeken gaan zoeken naar het begrip ‘onverwerkt verdriet’. De volgende uitdrukking kwam ik tegen: ‘Mensen met onverwerkt verdriet leven niet, ze overleven’. Op diezelfde site www.inner-circle.be stond een gedicht dat dit perfect weergeeft en mij best aangreep.

*Ik heb je niet begraven, vader,
ik sleep je jaren op mijn rug.
Toen je stierf,
vluchtte ik weg in het ritueel
van de in leven houdende herinnering.
Ik dacht: zolang er bloed is
op de keukenvloer
is leven mogelijk.
En toen de kist er was en heerlijk geurde
naar zwart en smart en veel familieleden
wist ik ze leeg of vol met stenen.
Want jij was weg,
je hield ons allen voor de gek.
En later verzoon ik allerlei verhalen.
Jij was ontvoerd, beroofd van al je zinnen...
maar eens zou je verschijnen,
jij eindelijk bevrijden,
want ik heb je niet begraven, vader.*

*Ik sleep je jaren op mijn rug.
Lut de Block*

Het verlies van één van je ouders op jonge leeftijd heeft een enorme impact. Als dit verlies ook nog niet voldoende verwerkt is, dan kan het gevolgen hebben voor de rest van je leven. Dit niet geuite verdriet kun je dan later weer op allerlei manieren tegenkomen. Volgens Mieke Ankersmid worden problemen waarmee mensen vandaag worstelen, maar zelden in verband gebracht met het vroegere pijnlijke verlies. Volgens haar is het gevolg dat je als kind een beschermplaagje om je heen legt, een pantser dat je beschermt tegen nog meer verontrustende gevoelens. Pijn wordt hierdoor niet binnengelaten, maar vaak wordt vergeten dat veel positieve dingen hierdoor ook niet binnen kunnen komen. Mensen met een onverwerkt verdriet leven niet, ze overléven. Gevolgen kunnen pas op latere leeftijd ontstaan en kan bijvoorbeeld zorgen voor moeite met het in stand houden van een relatie, bang zijn om iemand kwijt te raken, te vertrouwen etc.

3.3.1.3 Hoe gaan kinderen om met de dood?

Hoe leren kinderen over de dood:

Volwassenen weten dat dood universeel en onvermijdelijk is en het eind van het fysieke leven betekent. Bij kinderen komt het begrip over de dood geleidelijk:

Kinderen onder vijf jaar:

- Op deze leeftijd hebben leerlingen nog weinig begrip van tijd. Woorden als eind en altijd betekenen voor kinderen nog niks
- Dood betekent 'minder levend'
- Dood staat gelijk aan slapen of een reis.
- Dood en leven zijn verwisselbaar

Kinderen van vijf tot acht jaar:

- Dood is een eng persoon, als je geluk hebt wordt je niet gepakt door de dood.
- Dood is definitief.
- Dood wordt vaak gezien als resultaat van geweld en agressie.
- Ze hebben grote interesse voor rituelen rondom de dood.

Vanaf negen jaar:

- Dood is het waarneembare eind van het lichamelijke leven
- Dood is dood
- Dood is onomkeerbaar, definitief en universeel

Hoe verschillend gaan kinderen met verdriet om:

Kinderen leren zich aan verschillende veranderingen aan te passen, zoals het verliezen van hun favoriete speelgoed, naar school gaan, verhuizen, verlaten van vrienden en het mogelijk omgaan met de dood van een huisdier. Door deze ervaringen hebben de kinderen verschillende gevoelens ervaren, inclusief boosheid, schuld, verwarring, droefheid en depressie. Verlies is dus niet onbekend

voor kinderen, hoewel ze maar een beetje begrip hebben van hun reacties of de uiting van hoe ze zich voelen.

Hoe kinderen omgaan met verlies hangt voor een deel af van de persoonlijkheid van het kind, maar het belangrijkste is hoe ouders de kinderen hierin begeleiden. Deze aanpak zal hun bij blijven tot in de volwassenheid.

Nog maar kort geleden werd gedacht dat kinderen niet treurden om de dood. Onderzoek heeft uitgewezen dat kinderen wel treuren om het verlies van een belangrijk persoon in hun leven en gelijkaardige ervaringen kunnen ervaren als volwassenen in deze situatie. Omdat het begrip over de dood verandert naarmate ze ouder worden, is het moeilijker om te bepalen en te begrijpen wat ze voelen, vooral met kinderen onder de vijf jaar.

Baby's en peuters mogen dan wel niks begrijpen van de dood, ze reageren wel op de mensen rondom hen. Voorbeeld: een rouwende moeder kan per ongeluk haar verdrietige gevoelens overdragen op haar baby, die op zijn beurt zal antwoorden met constant gehuil.

Basisschoolkinderen kunnen dezelfde gevoelens ervaren als volwassenen, zoals shock, verwarring, woede en schuld. Kinderen van deze leeftijd laten hun gevoelens niet altijd openlijk merken, zodat ouders en andere mensen denken dat ze niet beïnvloed zijn door de dood. Elk ander gedrag kan laten zien dat ook zij lijden onder het verdriet en steun en erkenning nodig hebben. Hun normale gedrag verandert, zoals terugtrekking, in bed plassen, gebrek aan concentratie, zich vastklampen, pesten, vertellen van leugens en agressief worden, wat kan wijzen op hun verstoorde gevoel.

Verdriet/rouw van tieners is vergelijkbaar met die van volwassenen, maar negatieve gevoelens kunnen leiden tot geweld en agressie. Hun stemmingen schommelen en perioden van depressie komen voor, maar het kan moeilijk zijn om deze te kunnen onderscheiden van normaal puberaal gedrag. Spanning en ruzie binnen de familie zal vaker kunnen voorkomen. Net als volwassenen kunnen tieners lijden aan hoofdpijn, slaap en eet problemen.

Hieronder staan verschillende commentaren van kinderen van alle leeftijden, die dood hebben meegemaakt. Dit geeft goed de gevoelens weer die ze ervaren.

Ontkenning: 'Ik geloof het niet. He is niet gebeurd. Het is gewoon een droom. Papa zal terugkomen'
Schuld gevoelens: 'Ze is ziek geworden omdat ik niet lief was. Ik heb haar vermoord!'

Anderen beschuldigen: 'Het is de dokter zijn schuld. Hij heeft hem niet goed behandeld.'

Bezorgdheid: 'Wie gaat er nu voor mij zorgen'

3.3.1.4 Hoe herken je kinderen die niet in staat zijn om verdriet te verwerken?

In het bovenstaande stuk staat al beschreven hoe kinderen met de dood omgaan en hoe je dit verdriet kunt herkennen.

Kinderen die niet in staat zijn om verdriet te verwerken kunnen boosheid ervaren, niet in staat zijn om vriendschappen te sluiten en hun gevoelens te uiten. Dit staat goed omschreven in de volgende tekst van C.L. Jewett:

‘ Er zijn kinderen die niet in staat zijn de positieve integratie(fase 3: de integratie van verlies en verdriet) van hun verlies zonder hulp te bewerkstelligen. Zulke kinderen blijven bv. boos of kunnen hun gevoelens met geen mogelijkheid onder woorden brengen. Sommige missen het vermogen met anderen een relatie aan te gaan, anderen geven blijk van een stilstand in hun ontwikkeling of raken geobsedeerd door allerlei pijnen en kwaaltjes. Nieuwe scheidingservaringen kunnen buitensporige effecten veroorzaken.’

3.3.1.4 Welke invloed kan verdriet hebben op het gedrag van kinderen?

Verdriet kan ervoor zorgen dat kinderen woede en agressie ervaren, wat een normale reactie kan zijn na een verlies. Tranen kunnen een uiting van kwetsbaarheid zijn die samengaan met angst, lichamelijke pijn, verstoting en een gevoel van verlorenheid.

Pesten kan leiden tot verdriet en de gevolgen van pesten hebben weer sterke gevolgen op het gedrag van kinderen en de onmogelijkheid het pesten aan te pakken maakt de situatie vaak uitzichtloos. De kinderen kunnen angst hebben om naar school te gaan, problemen thuis. Voor de ouders kan dit ook tot verdriet leiden, omdat ze vaak hopeloos worden, en ze niet weten hoe ze hun kind moeten helpen. De gevolgen van pesten kunnen zelfs leiden tot een verhoogde kans op het ontwikkelen van ernstige psychische problemen.

3.3.2 Wat zeggen de verschillende theorieën over verdriet?

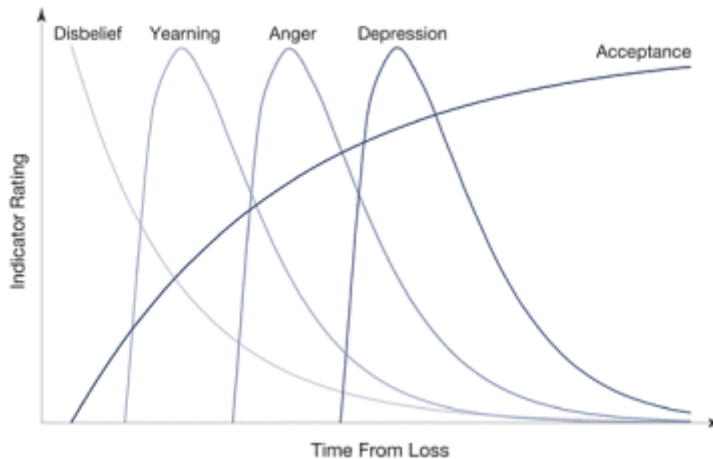
Tijdens mijn zoektocht ben ik mij gaan realiseren dat wat ik écht wilde weten is hoe ik kinderverdriet kan herkennen en hoe ik kinderen ermee kan helpen.

Verdriet gaat gepaard met verschillende emotionele fases. Dat ik deze fases leer herkennen is erg belangrijk, immers dan pas kan ik begrijpen en helpen. Uiteindelijk zal het zo (moeten) zijn dat het kind het verdriet kan accepteren en verder gaat met zijn of haar leven.

Tijdens dit deel van mijn literatuurstudie ben ik niet ingegaan op klein verdriet zoals het verlies van een jas, een kapot speelgoed, gestoten teen of bijvoorbeeld een verloren wedstrijd. Verdriet kan, in mijn context, omschreven worden als een normale reactie op het verlies of ziekte van een belangrijk persoon of huisdier.

Wat me al snel trof is een stukje uit de theorie van Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* uit 1759. Kort samengevat is dat we niet kunnen voelen wat een ander ondergaat aan emoties. Het enige wat we kunnen doen is ons voorstellen wat het gebeurde met ons zelf zou doen. Het is dan ook erg afhankelijk hoe je zelf als persoon bent. Ik leer hier uit dat het belangrijk is om je te proberen in te leven, maar dat hoe een kind omgaat met verdriet (of eigenlijk de oorzaak ervan) erg afhangt van het kind zelf.

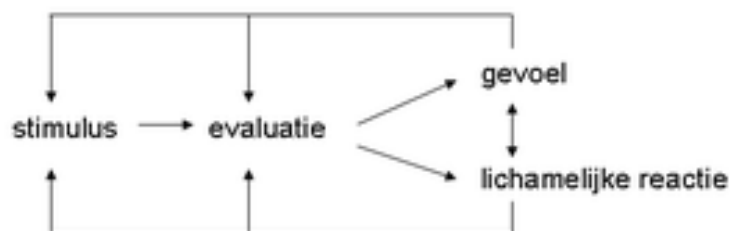
Verdriet is een vorm van emotie zoals andere emoties als: woede, walging, vreugde, angst, afkeer, moed, neerslachtigheid, verlangen, wanhoop, haat, hoop, liefde, verrassing, geluk, minachting, vrees, schuld, schaamte, euforie, onderwerping, pijn en plezier. Verdriet herkennen is soms eenvoudig, zo zou het kind kunnen huilen en kunnen zeggen wat er gebeurd is. Maar dikwijls gaat verdriet schuil achter een andere emotie. Het is daarom belangrijk om te begrijpen dat verdriet gepaard gaat met emotionele fases. In de onderstaande figuur wordt duidelijk wat hiermee bedoeld wordt.

Figuur 1 BRON: An Empirical Examination of the Stage Theory of Grief, Paul K. Maciejewski, Baohui Zhang, Susan D. Block en Holly G. Prigerson

Verdriet begint met ongeloof, overlappend in tijd door rouw, boosheid en depressie. Hoe verder men in de tijd kijkt wordt de oorzaak van alle verdriet steeds meer geaccepteerd.

Waar ik me het meest bij “thuis voel” is het zogenaamde parallel-hiërarchisch model van emoties, samengevat in de bron: “Models of emotion”, Jean-Marc Fellous (2007), Scholarpedia, 2(11):1453. In dit model worden gevoelens en lichamelijke reacties ongeveer op hetzelfde moment opgeroepen. Deze twee belangrijkste emoties zijn in figuur 2 weergegeven. Hieruit blijkt dat in eerste instantie de prikkel geavaleerd wordt en daarna gevoelens en lichamelijke reacties tot gevolg kan hebben. Deze emoties kunnen opnieuw een prikkel geven waarbij alles weer van voor af aan begint. Het laatste betekent dat er duidelijk sprake is van terugkoppeling van zowel de lichamelijke reactie als het gevoel naar de evaluatie van de gebeurtenis.

Figuur 2

Het tonen van emoties is belangrijk. Volgens de evolutietheorie hebben emoties een belangrijke functie in het overleven in een bepaalde omgeving. Angst kan dienen om gevaar te vermijden en woede om een vijand uit te schakelen, een vlucht en vecht reactie. Deze emoties zijn fysiek, maar ze kunnen ook in een sociale context een functie hebben. Dit kan zijn bij het nemen van beslissingen en aanpassing aan de omgeving. Antonio Damasio bedacht de Somatische stempel theorie. De theorie

zegt kortweg, dat lichamelijke reacties een directe invloed hebben op gebieden in de hersenen die een rol spelen bij het nemen van beslissingen. LeDoux heeft onderzoek gedaan naar geconditioneerde vreesreacties. Om te overleven is soms een snelle reactie nodig, een langzame reactie kan zijn het verwerken van een emotie.

3.3.3 Verschillende Visies

3.3.3.1/2/3 Hoe gaan de verschillende levensbeschouwelijke visies om met verdriet?/ Hoe wordt er in de maatschappij omgegaan met verdriet?/ Hoe wordt er in verschillende culturen omgegaan met verdriet?

In de voorgaande paragraaf ben ik al dieper ingegaan op de verschillende emotietheorieën. Darwin en Ekman stellen dat er basisemoties zijn die universeel zijn. Maar er is ook kritiek uit de Cultureel antropologische hoek. Deze zegt:

- Er zijn wel degelijk culturen waar bepaalde (basis) emoties qua gezichtsuitdrukking anders geuit worden en dus niet universeel zijn
- Ook zijn er in verschillende culturen andere of afwijkende 'gedragcodes en expressieregels' om met emoties om te gaan, ze juist wel of niet te uiten of te laten zien of verbergen.
- Er blijken ook culturen/volkeren te zijn die bepaalde emoties hebben die andere culturen niet hebben/kennen

In de literatuur is terug te vinden dat er een verschil is in emotionele uitdrukkingen tussen Westelijke en Oostelijke culturen. Oostelijke culturen zijn meer collectivistisch, daarom tonen zij minder emotie om het welzijn van de groep in tact te houden. De Westelijke culturen drukken hun emoties uit om te helpen, zelfs als het negatieve emoties naar anderen suggereert.

Het moet niet vergeten worden dat ook binnen een cultuur verschillen optreden. Omdat de Oostelijke culturen een collectivistisch model volgen, betekent dit niet dat zij hun emoties niet uitdrukken, zij drukken hun emoties minder, of meer privé uit. Dit geldt omgekeerd ook voor de Westelijke culturen. Deze twee verschillende culturen benaderen verschillende emoties op hun eigen manier, er zijn voor allebei voor en nadelen.

In 'Vrij Nederland' heb ik de volgende stuk tekst gevonden die mij erg aansprak en laat zien hoe emoties als goed en slecht gezien worden.

,

Emoties zijn ook cultureel bepaald. Waar men in de westerse maatschappij rouwt na het overlijden van een dierbaar persoon, leidt in Aziatische en Afrikaanse culturen iemands dood tot vreugde en rituele feesten. Vaak wordt het uiten van emoties gezien als iets vrouwelijks in het Westen, terwijl ergens anders emoties een teken van kracht zijn. Voor onze samenleving zijn emoties vaak ongewenst, ze komen over ons, het zijn 'onbedoelde gedachten' die iemands mentale evenwicht grondig kunnen verstoren. '

,

Emoties worden vooral gezien als iets minderwaardigs. Emoties die prettig voelen worden gezien als 'positief' en emoties waar we ons ongemakkelijk bij voelen als 'negatief'. Maar een emotie is noch

positief, noch negatief. Elk mens wordt geboren met emoties, in de evolutie van de mens is het blijkbaar nodig geweest om te voelen en die gevoelens naar buiten te brengen door midden van emoties. Emoties hebben dus een functie.

In elke cultuur en elk gezin zijn bepaalde emoties gewenst en andere emoties worden afgekeurd.

In onze maatschappij wordt aardig zijn en jeugdige dynamiek erg gewaardeerd. Boosheid wordt vaak als negatief bestempeld. Verdriet laat je ook niet gauw zien. Vooral voor mannen en als je een tegenpositie bekleedt is verdriet tonen 'not done'. Daar wordt het vaak gezien als zwak. Het is bij mannen meer geaccepteerd dat zij boos zijn dan verdrietig. Van vrouwen wordt het beter geaccepteerd dat zij verdrietig zijn dan boos. Dat is cultureel bepaald, zoals destijds aan het Engelse hof – in de Victoriaanse tijd - opwinding, vooral bij vrouwen niet getolereerd was. Het is niet voor niets dat er in die tijd zo veel hysterische vrouwen rond liepen. Zij wisten niet wat ze met hun opwinding aan moesten. In Japan en Indonesië is het tonen van emoties niet gewoon, terwijl het Zuid-Amerikaanse bloed vurige en hartstochtelijke mensen laat zien. Een kenmerk van de Nederlandse cultuur is 'Doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg!' Het is niet verwonderlijk dat weinig mensen hun hoofd boven het maaiveld durven uitsteken en zich liever kleiner voordoen dan ze werkelijk zijn.

Bron: K. FERIKS, Vrij Nederland, internet, 13-04-2002, (www.kunstvanmenszijn.nl)

Ik heb ook nog gekeken naar religie en verdriet. Een geloof (gereformeerd, katholiek, islamitische, boeddhistisch etc.) kan helpen bij het verwerken van verdriet al is dit nooit bewezen. Geloof heeft een bindende werking en kan een persoon hulp bieden. Hij/zij heeft dan het geloof dat men er niet alleen voorstaat. Steun zoeken door bijvoorbeeld bidden maakt het rouwproces acceptabeler.

3.3.3.4 Welke levensbeschouwelijke verhalen hebben betrekking op verdriet?

Er zijn veel verhalen te vinden die betrekking hebben op verdriet, dit zijn zowel godsdienstige verhalen als levensbeschouwelijke prenten of kinderenboeken over het onderwerp verdriet.

In de bijlage zijn de volgende vier verhalen te vinden:

- 9.1 Het verlies van verdriet (boeddhistisch verhaal)
- 9.2 De tranenkruikjes (sprookje)
- 9.3 De regenboogbonk (Christelijk verhaal voor kinderen)
- 9.4 De ziel van Putter (levensbeschouwelijk boek over de dood)

Ik heb gemerkt dat veel verhalen iets duidelijk willen maken over verdriet en een bepaald inzicht willen geven.

- In het verhaal 'het verlies van verdriet' confronteert een jongen zijn vader met het verlies over zijn overgrootvader. De vader van de jongen is overmand met verdriet, de jongen helpt hem realiseren dat hij verder moet. De jongen helpt zijn vader door het verdriet heen.
- In het verhaal 'de tranenkruikjes' wil een meisje anderen mensen kunnen troosten. Omdat ze deze troost ook altijd bij haar ouders heeft gevonden. Ze leert luisteren, zich in te leven, maar het troosten zelf blijft moeilijk. Ze gaat naar een wijze vrouw die haar vertelt dat ze alle soorten tranen van verdriet moet verzamelen. Pas toen ze zelf oud was had ze ook de tranen van haar diepste verdriet. Dit waren de tranen om hen die ze meer liefhad dan zichzelf. Ze beseftte dat ze nu pas in staat was om te troosten, omdat ze zelf al het verdriet al had meegemaakt.

- In het verhaal 'de regenboogbonk' wordt een gebeurtenis in een klas verteld met een christelijke achtergrond erachter. Een meisje wordt valselijk beschuldigd door een jongen en mag daarom niet meer meespelen en is erg verdrietig en durft niet meer naar school. Door een verhaal dat de juf vertelt over God en Jezus ziet de jongen in dat het niet goed is wat hij heeft gedaan en maakt het goed met het meisje. Het gaat over fouten die alle mensen maken en Jezus die door aan het kruis te sterven de straf van de mensen draagt en hierdoor alle fouten van mensen kan vergeten. Essentie voor de kinderen: Iedereen maakt fouten, maar je kunt ze goedmaken, sorry zeggen, en daardoor kunnen deze fouten ook vergeven worden.
- In het boek de ziel van Putter krijgen dieren te maken met de dood. Ze weten niet goed wat ze hiervan moeten denken en wat er nu gebeurt met de ziel van Putter de vogel. Verschillende levensbeschouwingen over dit onderwerp worden besproken. Zo denkt iemand 'weg is weg, iemand anders gelooft weer meer in reïncarnatie. Dit boek belicht de verschillende levensbeschouwingen over de dood en zorgt ervoor dat kinderen en volwassenen nadenken of in gesprek gaan over dit onderwerp.

3.3.4 Wat kan er gedaan worden om verdriet te verwerken?

3.3.4.1 Welke rol spelen ouders bij het verwerken van verdriet bij hun kind?

Volwassenen die rouwende kinderen onder hun hoede hebben, voelen zo nu en dan behoefte aan een methode om te peilen of het kind zijn woede en verdriet wel heeft verwerkt. Een kind gaat gewoonlijk gedurende de eerste zes tot acht maanden volledig in zijn eigen manier van rouwen op. Dat kan ontkenning en ongelof, verdriet en boosheid of een combinatie van deze verschillende vormen inhouden. In deze periode dienen de ouders het kind te begeleiden en als alles goed gaat, zal het kind na zes tot acht maanden minder door angst, door huilbuien en door aanvallen van woede of vernielzucht worden gekweld. Dat is dan het moment om te kijken hoe hij op verdrietige of frustrerende gebeurtenissen reageert. Kinderen die in moeilijkheden verkeren, blijken twee belangrijke reacties te vertonen: of ze geven geen krimp, in situaties waarin andere kinderen van hun leeftijd boos of verdrietig zouden zijn, of ze zijn veelvuldig en in ernstige mate boos en verdrietig, in situaties die andere kinderen onberoerd laten.

Ouders dienen het onderstaande wel te beseffen:

Uitgangspunt is dat kinderen die te maken krijgen met verdriet de steun van hun ouders nodig hebben. Maar ook ouders hebben op dat moment hun verdriet. En dat maakt het voor hen vaak heel moeilijk. Toch zijn de ouders de eerst aangewezenen om hun kinderen goed te begeleiden. Inzicht in hoe kinderen rouwen en hoe zij aankijken tegen de dood kan daarbij helpen. Ook is het belangrijk dat ouders oog krijgen voor de verschillen tussen de manier van rouwen door volwassenen en door kinderen. Rouwen is immers pijnlijke emoties toelaten en deze verwerken. Dat kan bij kind en volwassene heel verschillend gaan. De auteur van dit boek wil de lezer daarover informeren. Daarnaast wil zij inzicht geven in de wijze waarop

ouders en opvoeder hun kinderen kunnen troosten. Waar doe je goed aan en wat werkt averechts?

Bron: M.Bos-Meeuwsen, Samen verdrietig, oktober 2004, 72 pagina's

3.3.4.2 Welke rol zou de leerkracht kunnen/moeten spelen bij het herkennen en de verwerking van verdriet bij kinderen?

Ervaringen die verdriet bij kinderen veroorzaken kunnen kinderen soms erg bezig houden. In mijn theorie over de dood en hoe kinderen hier mee omgaan ben ik erachter gekomen dat kinderen die veelvuldig met verlies te maken hebben gehad magisch kunnen gaan denken. Kinderen die dit doen kunnen ervan overtuigd raken dat ze zelf aan het verlies hebben bijgedragen. De ontwikkeling die kinderen doormaken in hun beleving van dood hangt sterk af van wat er tot dan toe in hun leven is gebeurd, hoe er in de eigen cultuur met de dood wordt omgegaan en hoe de omgeving reageert op hun gedrag, vragen en opmerkingen. Om de ontwikkeling van kinderen niet te belemmeren is het belangrijk het rouwproces niet langer te laten duren dan nodig is.

Dat betekent dat je hun gevoelens en vragen over dood en scheiding dan ook niet moet vermijden of ontwijken. Bovendien zullen dood en scheiding in andere culturen specifieke gebruiken kennen waar je als leerkracht minder vertrouwd mee bent.

Ik heb de volgende informatie gevonden die van belang kan zijn als je als leerkracht te maken krijgt met verlies/verdriet bij kinderen.

- Je kunt op verschillende manieren omgaan met rouw en verdriet in de klas. Het is beter in te schieten op momenten die zich voordoen. Verhalen en vragen van kinderen over een scheiding, de dood van een huisdier of van een familielid. Het gaat eigenlijk niet om het onderwerp op zich, maar om het ruimte geven aan gevoelens en vragen, het samen delen van gevoelens en manieren vinden om op verdriet te reageren. Daarnaast is er altijd een mogelijkheid om de GGD in te schakelen.

Veel ouders en leerkrachten gebruiken prentenboeken en verhaaltjes om kinderen te leren begrijpen wat verdriet en dood nu eigenlijk is. Ook proberen ze te vertellen over hemel, en wat de overleden dierbare ervaart. Een verklaring wat de hemel is helpt enorm.

Enkele handvaten om hulp te geven zijn:

- Luister naar het kind en leer het te begrijpen
- Praat eerlijk en open over de dood
- Accepteer hun emoties en neem hun gevoelens hoogst serieus
- Probeer er achter te komen hoe het binnen de familie wordt opgepakt en praat zonnig met hun
- Geef het kind aandacht, ook over andere zaken. Probeer het kind terug te krijgen bij de actuele gebeurtenissen
- Moedig het kind aan om de dagelijkse routine terug op te pakken (spelen, sport, hobby's,...)
- Geef duidelijk aan dat de dood erbij hoort om verwarring en pijn te verminderen
- Probeer te achterhalen of het kind zichzelf schuldig, boos, onverschillig of zielig voelt. En probeer de negatieve gevoelens weg te nemen.
- Respecteer de individualiteit van elk kind bij het verwerken en ondergaan van verdriet.
- Breng het kind terug in de groep, laat het zichzelf niet "verstoppen".
- Zoek eventueel hulp bij ondersteunende instellingen

4. Perspectieven levensbeschouwelijk verhaal

4.1 Boeddhistisch verhaal m.b.t. verdriet.

'De dood is van ons allemaal'

Kisagotami werd ten tijde van de tegenwoordige Boeddha te Savatthi in een armoedig geslacht herboren. Toen zij volwassen was, huwde zij in een zekere familie. Daar verachtte men haar als dochter van arme lieden. Na verloop van tijd schonk zij het leven aan een zoon en nu betoonde men haar eer.

Toen haar zoontje al kon lopen en de leeftijd van spelen bereikt had, stierf het door de een of andere oorzaak. Groot verdriet beving haar. Denkend: "Na in deze woning zonder eer en voordeel getoefd te hebben, heb ik na de geboorte van mijn zoontje eer erlangd. Nu zou deze weer van mij worden verwijderd," legde zij het kind op haar heup en liep met de woorden: "Geef mij medicijn voor mijn kind," huis aan huis langs.

Overal waar ze haar zagen staan, sloegen de mensen, zeggend: "Waar is te voren een medicijn gezien voor uw dode kind?" de handen ineens en lachten haar uit. Zij kwam echter door hun toespraak niet tot bevrediging.

Toen nu een zeker iemand, een geleerd man, haar zag, dacht deze: "Door het verdriet over haar kind zal deze tot verbijstering vervallen zijn," en na overwogen te hebben: "Niemand anders zal zeker voor haar medicijn daarvoor kennen dan de Boeddha," sprak hij aldus tot haar: "Moedertje, er is niemand anders die medicijn kent voor uw kind, maar in het klooster te Dhura toeft de Tienkrachtige, die in de wereld van hemelingen en mensen de allernuttigste is. Ga, en vraag het hem."

Zij, denkend: "Die man spreekt waarheid," ging en plaatste zich met haar kind, op 't ogenblik dat de Boeddha op zijn Boeddha-zetel neergezeten was, in de buitenste kring der verzamelde menigte en vroeg: "Geef mij een medicijn voor mijn kind, Heer."

De Meester, haar predispositie ziende, sprak: "U hebt er goed aan gedaan, Gotami, om hier te komen voor een medicijn. Ga heen en begeef u in de stad: te beginnen bij het allereerste huis, de ganse stad doorgaande, moet u in dat huis, waar tevoren nooit iemand gestorven is, daarvandaan om een mosterdzaadje vragen."

Verheugd, en met de woorden: "Goed, Heer," ging zij de stad binnen en sprak bij de eerste woning: "De Tienkrachtige doet mij, als medicijn voor mijn kind, een mosterdzaadje vragen. Geeft mij een mosterdzaadje."

Met de woorden: "Goed, Gotam," haalden zij er een en gaven het haar.

"Ik mag het niet zo maar aannemen; is er in dit huis nooit iemand te voren gestorven?"

"Wat zegt u, Gotami! Wie kan optellen degenen, die hier gestorven zijn?"

"Dan heb ik het niet nodig: de Tienkrachtige heeft mij gezegd, uit een huis, waar tevoren nog nooit iemand gestorven is, daarvandaan het te halen."

Nadat het haar bij het tweede huis op dezelfde wijze gegaan was, dacht zij: "In de ganse stad zal het wel hetzelfde zijn. Dit zal wel door de Boeddha, die goed en medelijdend is, bedacht zijn," en bedrukt van daar naar buiten gaande, begaf zij zich naar een naar rottend vlees stinkende crematieplaats, en, haar kind in de handen nemend, sprak zij: "Mijn lief kindje, ik dacht, dat deze dood u alleen getroffen had, maar hij treft niet alleen u: deze wet is voor 't gehele mensdom geldig," en met die woorden legde zij het kind op de crematieplaats en sprak dit vers:

*"Geen wet voor dorp, geen wet voor stad ook,
geen wet ook is het voor een enkel huis,
maar voor de ganse wereld, ook der engelen,
geldt deze wet, dat alles onbestendig is."*

En na dit vers nog eens te hebben gezegd, begaf zij zich tot de Boeddha.

Nu sprak de Meester tot haar: "Hebt u het mosterdzaadje gekregen, Gotami?"

"Ik heb het zaadje niet nodig, Heer, doch verleen mij een toevlucht," zo sprak zij.

Onmiddellijk erlangde zij, zoals zij daar stond, de eerste graad van heiligmaking en verzocht om opname in de orde. Na driemaal met toekering der rechterzijde de Meester omwandeld te hebben, na hem begroet te hebben en naar een nonnenklooster te zijn gegaan en na de opname in de orde erlangd te hebben, geraakte zij weldra, grondig met attentie de riten verrichtende, tot geestelijk inzicht.

Verkorte Versie

Een oud boeddhistisch verhaal over een mosterdzaadje

Een moeder verloor haar enige zoon. In haar verdriet en wanhoop zocht ze de boeddha op om te vragen of hij haar zoon weer tot leven kon brengen. De boeddha ging niet in op haar verzoek, maar zei: "Brengt u mij een mosterdzaadje uit een huis dat nooit verdriet heeft gekend. Dat kunnen we gebruiken om het verdriet uit uw leven te verdrijven."

De vrouw wilde dat wel en ging meteen op pad om dat zaadje te vinden. Maar welk huis ze ook binnen ging om haar vraag te stellen, steeds opnieuw bleek dat ieder huis wel zijn eigen verdriet kende of had gekend. De verhalen van de inwoners, of het nu vorsten waren of bedelaars, raakten de vrouw zodanig in haar hart dat ze een tijdje bleef om hen te troosten. Ze dacht bij zichzelf: "Wie is beter in staat om deze arme, ongelukkige mensen te helpen dan ik, die zelf ongelukkig ben?"

Ongemerkt begon ze in de loop der tijd door deze betrokkenheid bij anderen haar eigen verdriet te vergeten. Ze vergat het magische mosterdzaadje, zonder te beseffen dat dit inderdaad het verdriet uit haar leven verdreven had.

4.2 In gesprek met het verhaal

Gedachtes voor dat ik het verhaal gelezen had?

Voordat ik het verhaal ben gaan lezen ben ik eerst gaan nadenken over waar het verhaal over zou kunnen gaan. Ik wist dat het een boeddhistisch verhaal was en de titel vertelde mij dat het waarschijnlijk over de dood zou gaan. Boeddhistische verhalen (levensbeschouwelijke) laten meestal zien hoe een persoon die ergens mee zit, door een bepaalde verlichting of inzicht hier mee om leert of kan gaan. In dit geval is dat waarschijnlijk het verdriet van de dood. Een persoon zal niet weten om te gaan met de dood en dit verdriet, door een bepaald inzicht (door Boedha) zal deze persoon hier mee om leren gaan of dit verwerken. Hoe dit zal gaan gebeuren weet ik nu nog niet, ik denk dat dit duidelijk zal worden, na het lezen van het verhaal.

Wie is de hoofdpersoon en wat gebeurt ermee?

De hoofdpersoon in dit verhaal is, Kisagotami, een vrouw die haar enige zoon verliest. Ze richt zich tot Boeddha om te vragen of hij haar zoon weer tot leven kan brengen, om dat ze niet kan leven met dit verdriet. Boeddha geeft haar de opdracht om een mosterdzaadje te vinden in een huis dat geen verdriet heeft gekend (geen dood) en daarna zal hij haar helpen om het verdriet te verdrijven. Als snel merkt de vrouw dat er geen huis bestaat waar geen verdriet of dood heeft plaatsgevonden. Zij merkt dat verdriet en dood alle mensen treft. Ze gaat een andere weg in door mensen te helpen in dit verdriet en vergeet langzaam hierdoor haar eigen verdriet.

Wat is de essentie/clou van het verhaal?

Iedereen krijgt te maken met verdriet en dood, je kunt dit niet terugdraaien of voorkomen. Verdriet is iets waar je mee moet leren leven, dat je moet zien te verwerken. Door in gesprek te gaan met andere mensen en gelijkenissen te zoeken in verhalen van anderen kunt je verdriet verwerken en steun geven en ontvangen. Verdriet verwerk je niet alleen maar met anderen.

Hoe kijk ik tegen het verhaal aan?/Waarom heb ik dit verhaal gekozen, wat doet het met mij?

Nadat ik het verhaal had gelezen was ik even stil en ontroerd. Vooral het tweede, verkorte verhaal, omdat in weinig zinnen de essentie van het verhaal erg duidelijk overkomt. Ik vond het erg mooi toen de vrouw zei: *'Wie is beter in staat om deze arme, ongelukkige mensen te helpen dan ik, die zelf ongelukkig ben?'* Hieruit blijkt dat ze niet meer probeert om haar verdriet uit te drijven, maar dat ze heeft geleerd om naar de verhalen van andere mensen te luisteren en deze mensen steun te bieden. En daardoor is ze bezig met de verwerking van haar eigen verdriet. Het is erg mooi om te zien, dat de vrouw onbewust een pad heeft gevonden om haar verdriet te verwerken en hier ook steun is voor anderen.

Op welke manier biedt dit verhaal perspectieven voor mijn onderzoeksvraag?

Uit dit verhaal komt duidelijk naar voren dat iedereen te maken krijgt met dood en verdriet en dat je dit niet kunt tegengaan. Je moet dit verdriet zien te verwerken, om zo weer verder te gaan met je leven. Mijn onderzoeksvraag is: 'Welke rol kan de leerkracht spelen bij de verwerking van verdriet bij kinderen?'. Uit dit verhaal haal ik verschillende perspectieven die betrekking hebben op mijn onderzoeksvraag:

*Door steun te geven kun je beter omgaan en leren omgaan met je eigen verdriet.

*Door steun te krijgen kun je je verhaal kwijt en is er een mogelijkheid om je verdriet een plaats te geven of te verwerken.

*Verhalen en ervaringen delen zijn van groot belang om het verdriet te kunnen verwerken.

5. Inzichten en conclusies

Tijdens mijn theoretisch onderzoek en het ontwikkelen van een persoonlijke visie ben ik er achter gekomen wat ik belangrijk vind als toekomstig leraar met betrekking tot het onderwerp verdriet. Ik vind het belangrijk een veilig pedagogisch klimaat te creëren waarin de kinderen stabiliteit en vertrouwen kunnen vinden. Zo probeer ik door interesse te tonen, de kinderen het gevoel te geven dat ze bij mij met een probleem terecht kunnen. Kinderen moeten leren omgaan met hun medeleerlingen en de conflicten die deze met zich meebrengen. Als leerkracht heb je de belangrijke taak om kinderen elkaar te leren respecteren. Verdriet is een persoonlijke ervaring, maar kan een grote impact met zich meebrengen.

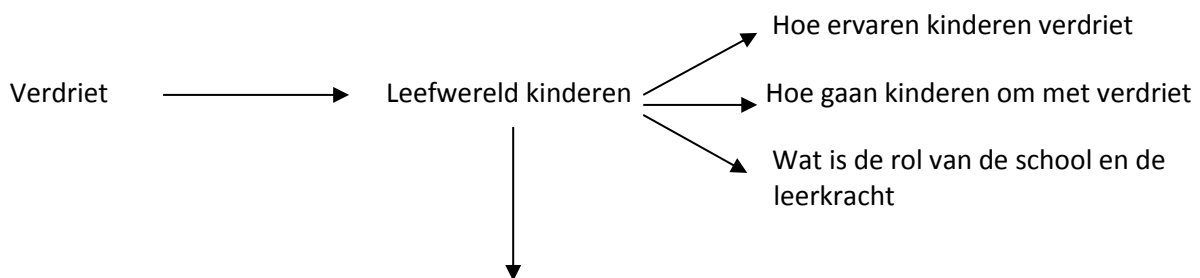
Verdriet kan ontstaan door gebeurtenissen die grote invloed hebben op het dagelijks leven van een kind; dood, verlies, scheiding, langdurig pesten. Daarnaast is er natuurlijk ook verdriet dat van korte duur is. Door mij te verdiepen in dit onderwerp heb ik mij een beter beeld kunnen vormen van wat ik in mijn praktijkdeel wil behandelen. Ik vind het belangrijk dat de leerlingen zich kunnen inleven in het onderwerp en het nauw aansluit met de beleavingswereld van de kinderen. Het heeft weinig zin om mijn lessen te ontwerpen rondom verlies of scheiding als dit totaal niet speelt in de klas. Ik wil mijzelf dan ook als doel stellen om mijn lessen zodanig in te delen dat ze aansluiten bij de leefwereld van de kinderen. Ik denk dat ik samen met de leerlingen hierdoor ook beter in staat ben om de levensbeschouwelijke kant te belichten en hier over in gesprek te gaan.

In mijn theoriedeel ben ik erachter gekomen dat kinderen die te maken krijgen met verlies/verdriet een zelfde soort gevoelens kunnen ervaren als volwassenen. Dit zijn gevoelens als shock, verwarring, woede en schuld, maar kinderen laten deze gevoelens niet altijd merken. Door gedrag dat afwijkt van het normale kan een kind laten zien dat hij lijdt onder een bepaald verdriet. Dit kan bijvoorbeeld het volgende gedrag zijn; agressie, bed plassen, gebrek aan concentratie, het onvermogen om een relatie aan te gaan, liegen, pesten, zich terugtrekken. Als leerkracht kun je het kind op verschillende manieren proberen te helpen in dit proces. Je kunt eerlijk en open over de dood praten, luisteren naar het kind en het te leren begrijpen, het kind terug proberen te halen bij de actuele gebeurtenissen, accepteren van hun emoties en de gevoelens zeer serieus nemen, erachter proberen te komen hoe het binnen de familie wordt opgepakt en zonnodig in een gesprek aan, laat het kind zichzelf niet verstoppen, ook kun je eventueel hulp zoeken bij ondersteunende instellingen.

Ik ben hierdoor erg benieuwd geworden naar hoe de kinderen(in mijn klas) in de praktijk met verdriet omgaan. Wat verstaan zij onder verdriet en hoe gaan zij hier mee om. Hoe groot of klein kan verdriet eigenlijk zijn, hoe kijken zij aan tegen zaken als verlies, pijn en pesten. Hoe mensen hun emoties uiten is cultuur afhankelijk, oostelijke culturen zijn meer collectivistisch, daarom tonen zij minder emoties. Ook hebben ouders een aandeel in hoe kinderen omgaan met verdriet en de verwerking hierin. Dit heeft bij mij weer verschillende vragen opgeroepen. Hoe groot is de invloed van ouders op de emoties en het verdriet van kinderen en worden ze hierin ook nog beïnvloed door hun schoolleven.

Ik hoop door mijn praktijkdeel mijn beeld en visie over verdriet te vergroten. Ik ben geïntrigeerd door het onderwerp verdriet en hoop door de theorie aan de praktijk te koppelen mijzelf als leerkracht te ontwikkelen. Ik wil bewuster stil staan bij mijn eigen handelen en ik wil de theorie dan ook meenemen om met dit gecompliceerde onderwerp om te gaan en zodanig mijn onderwijs verbeteren.

De kennis en de nieuw verworven inzichten die ik heb opgedaan wil ik gebruiken in mijn praktijkdeel. Deze kennis heb ik gebruikt om tot de volgende globale aanpak te komen voor mijn praktijkdeel:

Les 1: Kennismaking met het woord/begrip verdriet

Les 2: Koppeling leefwereld kinderen, visualiseren d.m.v. beeldende vorming

Les 3: Koppeling leefwereld, uitdiepen d.m.v. gesprek

Les 4: Visualiseren d.m.v. drama/rollenspel

Les 5: Filosofisch gesprek, verschillende levensbeschouwingen d.m.v. boek

Les 6: Afsluiting/Terugblik/Reflectie

6 Praktijk

6.1 Onderzoek naar de didactiek

Ik wil mijzelf verdiepen in de didactiek met betrekking tot godsdienst en levensbeschouwing. Ik wil hierdoor een beter beeld krijgen van wat mij aanspreekt en hoe ik mijn eigen lessen wil gaan vormgeven.

- **Methodes**

Ik wil graag de methode Soemo bekijken omdat dit de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen naar mijn mening bevordert. Er komen in deze methode onderwerpen aan bod waar de kinderen in het dagelijks leven tegenaan lopen of mee te maken krijgen. Enkele voorbeelden van onderwerpen zijn: zelfvertrouwen, agressie, pesten. Maar ze leren ook vaardigheden die in sommige situaties gepast zijn en horen bij de normen en waarden zoals: excuses aanbieden, feliciteren en condoleren. Hoewel dit geen levensbeschouwelijke methode is hangt dit er wel nauw mee samen. Je praat met elkaar over een onderwerp wat de kinderen in het leven hoe dan ook gaan tegenkomen. Door hier met elkaar over te praten kom je erachter wat kinderen hierover weten, hoe ze zich erbij voelen en of ze er al eens mee te maken hebben gehad. Het heeft dus wel degelijk met levensbeschouwing te maken. Kinderen leren namelijk om met zichzelf, andere kinderen en volwassenen om te gaan. Hieronder staat het doel van de methode, dit heeft mij gemotiveerd hiermee te gaan werken.

Soemo

De sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen wordt gestimuleerd door middel van soemo-kaarten. Het kind moet in staat zijn om op een adequate manier om te gaan met zichzelf, met andere kinderen, met volwassenen en met de wereld om zich heen. Door de lessen ontwikkelt het kind kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen. Dit moet er weer voor zorgen dat het kind relaties kan aangaan en onderhouden, deze kan vergroten, verkleinen en loslaten op een zodanige wijze, dat het kind in evenwicht blijft of in staat is dat evenwicht te herstellen.

Uiteindelijk moeten de kinderen zich kunnen associëren met normen en waarden in onze maatschappij zoals: eerlijkheid, democratie, hulpvaardigheid, verdraagzaamheid, zelfbeheersing, respect, beleefdheid, moed, trouw enz. De soemokaarten spelen hier op in.

Er zijn een aantal voorwaarden die ervoor moeten zorgen dat deze sociaal-emotionele competentie ontstaat bij een kind:

- Inzicht en kennis verwerven in sociaal-emotionele woorden. Het leren kennen van zichzelf, de ander en de relatie daartussen.

- Het verwerven van sociaal-emotionele vaardigheden, het kunnen omgaan met zichzelf en de ander.

Kinderen en filosoferen:

Ik vind filosofie en filosoferen zelf erg interessant, maar ik heb geen ervaring met filosoferen met kinderen. Ik denk dat ik hier onbewust wel al is mee bezig ben geweest. Door hier theorie over op te zoeken wil ik mij verdiepen in hoe ik dit in mijn eigen klas kan aanpakken. De informatie die ik gevonden heb staat hieronder samengevat:

Filosoferen met kinderen is samen nadenken, zonder dat je leert wat grote filosofen allemaal gedacht hebben. Het richt zich op het leren verwoorden van hun eigen wereldbeeld, dit gebeurt in dialoog. Het gaat hierbij om het analyseren van eigen gedachten, hoe ze verschillen van anderen en het nadenken over speculatieve vragen. Als je gaat filosoferen begin je altijd met het stellen van vragen. Die vragen kunnen gaan over wat het is leven is, wat denken is, wat is geluk? Maar het kan ook gaan over stoer doen, overbevolking, de beste moeders en vaders. Vragen die de moeite waard zijn om te onderzoeken.

Tijdens de filosofieles doen de resultaten en het actieve denken van kinderen echt ter zake. Het gaat om het ontwikkelen van denkvaardigheden en een eigen zienswijze en niet om het vinden van de juiste antwoorden. Kinderen leren ervaren dat hun argumenten serieus genomen worden. Het eigen denken van kinderen moet wel als uitgangspunt gezien worden. Door te filosoferen leren kinderen onderscheid te maken tussen opvattingen die er wel en niet toe doen, het scherpt het denken van kinderen.

- **Methode de Griffioen 'trefwoord'**

Op mijn basisschool wordt gewerkt met de methode trefwoord. Dit is een methode voor godsdienstige en levensbeschouwelijke vorming voor het primair onderwijs.

Trefwoord brengt door middel van leefthema's de belevingswereld van het kind(hedendaagse, multiculturele en religieuze samenleving) en de wereld van de Bijbel bij elkaar. Door de eigen levenservaringen kunnen de kinderen de Bijbel beter begrijpen en biedt de Bijbel weer een andere blik op de dagelijkse werkelijkheid. Het is een ontmoeting waaraan kinderen vooral ook van elkaar leren.

Trefwoord verschijnt vier keer per jaar en elk deel is nieuw. Door middel van een scheurblok is het materiaal van de methode elke dag zichtbaar.

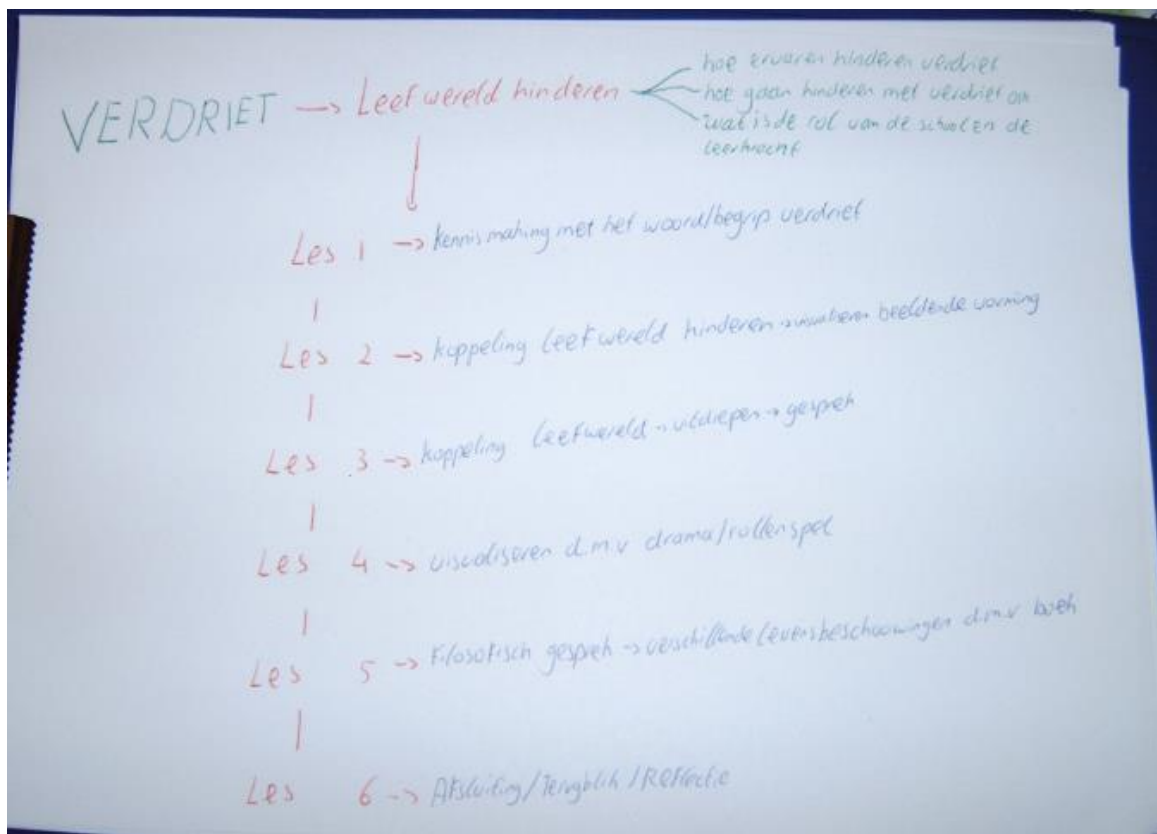
6.2 Beschrijving van de beginsituatie en doelen

Basisschool de Griffioen beschrijft zijn identiteit op de volgende manier. "Basisschool de Griffioen werkt vanuit normen en waarden die voortkomen vanuit een christelijke levensbeschouwing met respect voor andere levensbeschouwingen. Het onderwijs dat we geven voldoet aan de regels gesteld aan katholiek onderwijs vanuit het Algemeen Reglement Katholiek Onderwijs. We willen ruimte laten aan kinderen om zich als volwaardig mens te kunnen ontplooiën. De Christelijke identiteit van onze school willen we naast het geven van catechese vooral uitdragen door onze manier van omgaan met ouders, leerlingen en elkaar. Kernwoorden daarbij zijn verdraagzaamheid en

respect voor elkaar en elkaars mening, geloof, afkomst, sekse, eigendom, lichaam en omgeving. Van anders of niet- gelovigen verwachten we dat ook."

Tijdens mijn Lio-stage heb ik gemerkt dat er voldoende aandacht wordt besteed aan godsdienst/levensbeschouwing. Ook de kennismaking met andere culturen komt in de methode 'Trefwoord' aan bod. De ene leerkracht besteedt weliswaar meer aandacht aan godsdienst/levensbeschouwing dan de ander, maar samen worden de doelen van 'de Griffioen' wel nagestreefd. Vooral tijdens vieringen zoals Kerstmis en Carnaval merk je dat hier hard aan wordt gewerkt en extra aandacht aan wordt besteed door middel van projecten. Dit uit zich voornamelijk in de expressievakken zoals drama, muziek en beeldende vorming.

Inmiddels heb ik informatie verzameld en geordend met betrekking tot het onderwerp verdriet. Nu ik meer van het onderwerp afweet is het mogelijk om er met mijn Lio-klas mee aan de slag te gaan. Ik ben gaan kijken wat ik in mijn praktijk wil gaan behandelen, wat ik wil bereiken en hoe ik dit wil gaan aanpakken. Ik ben begonnen met een globale aanpak(concept opbouw) te maken. Hieronder is het resultaat te zien.

Ik heb nu voor mijzelf een concept en vanuit daar ben ik mijn lessen verder gaan ontwikkelen. Ik wil het thema verdriet zo benaderen dat het aansluit bij de leefwereld van de kinderen in mijn klas. In mijn ogen heeft het weinig zin om de dood of scheiding te behandelen als dit in mijn klas helemaal niet speelt. Daarom heb ik de lessen zo ingericht dat de uitkomsten van deze lessen een deel van de volgende lessen bepaald. In mijn eerste les wil ik een woordweb laten maken, de uitkomsten hiervan ga ik gebruiken in mijn tweede les. Hierdoor hoop ik het begrip verdriet af te bakenen tot wat het kan betekenen in hun perceptie. Ik hoop dat er zo gesprekken en discussies tot stand kunnen komen.

Ik heb een aantal doelen opgesteld, als richtlijn om ergens naar toe te werken en niet zomaar doelloos de activiteiten met de kinderen wil uitvoeren. Hopelijk hebben wij, de klas en ik als leerkracht, deze doelen na het uitvoeren van de activiteiten daadwerkelijk bereikt.

6.2.1 Beginsituatie leerlingen groep 4:

- De leerlingen hebben meerdere malen terug gekeken op hun eigen handelen.
- De leerlingen zijn in staat om te vertellen wat ze leuk en minder leuk vonden.
- De leerlingen kunnen naar elkaar luisteren en respecteren elkaars mening.
- De leerlingen hebben al vaker een verhaal of boek behandeld door middel van de methode 'tekst verwerken'
- De kinderen weten wat zij onder verdriet verstaan en hebben hier over nagedacht en met elkaar besproken.
- De kinderen hebben al kennisgemaakt met dramalessen.
- De kinderen hebben zich al vaker voor de klas geuit door middel van een toneelstuk.
- De kinderen kunnen rollen verdelen en samen tot een toneelstukje komen.
- De klas (kinderen) is in staat om tijdens een dramales actief mee te doen en door samenwerking tot een eindproduct te komen.
- De kinderen zijn in staat om samen te werken.
- De kinderen hebben al vaker in groepjes gewerkt.
- De kinderen kunnen nadenken over bepaalde emoties.
- De kinderen staan open voor (Bijbel/levensbeschouwelijke) verhalen
- De kinderen denken mee over de boodschap van Bijbelverhalen
- De kinderen respecteren elkaar

6.2.2 Leerdoelen groep 4

- De kinderen zijn in staat om door middel van samenwerking tot een eindproduct te komen.
- De kinderen kunnen de gevolgen inzien van pesten.
- De kinderen kunnen hun gevoel uiten door middel van expressie.
- De kinderen leren met elkaar praten over een onderwerp dat met een emotie(verdriet) te maken heeft en respecteren wat de andere zegt.
- De kinderen kunnen een facet van een emotie(verdriet) vertalen in een afbeelding.
- De kinderen beseffen dat er geen goed of fout bestaat in ervaringen die ze vertellen
- De kinderen laten elkaar uitpraten en respecteren wat de ander te vertellen heeft.
- De kinderen kunnen hun gevoelens onder woorden te brengen.
- De kinderen zijn in staat om over een situatie (m.b.t verdriet) na te denken en te bedenken hoe zij hier mee om zouden gaan.
- De kinderen zijn in staat om hun mening te geven over andere toneelstukjes.
- De kinderen kunnen door middel van samenwerking en hulp van een leerkracht een situatie naspelen.

- De kinderen kunnen feedback geven aan medeleerlingen, zonder dat dit kwetsend is.
- De kinderen met vragen aanzetten tot het filosoferen over bepaalde thema's
- De kinderen leren hun eigen gedachten te analyseren
- De kinderen leren denkvaardigheden ontwikkelen
- De kinderen leren onderscheid maken tussen opvattingen die er wel en niet toe doen
- De kinderen kunnen onder woorden brengen wat ze de in de voorgaande lessen hebben gedaan.
- De kinderen kunnen hun eigen mening/visie op hun eigen manier/niveau onder woorden brengen.
- De kinderen kunnen een oplossing bedenken voor een bepaald probleem.
- De kinderen kunnen reflecteren op hun samenwerking.
- De leerlingen leren omgaan met gevoelens van zichzelf en anderen;
- De leerlingen leren respectvol met elkaar om te gaan
- De leerlingen leren conflictsituaties op te lossen op een voor alle partijen aanvaardbare wijze;
- De kinderen kunnen samen de essentie van een verhaal bedenken;

6.3 De praktijk activiteiten + reflecties

In mijn praktijkdeel wil ik het onderwerp 'verdriet' bespreekbaar maken. Ik heb mijn lessen zo ontworpen dat het aansluit bij de belevingswereld van de kinderen in de klas. Zo gaan we verdriet bekijken vanuit de kant die voor de kinderen herkenbaar is. Dit kan gaan over verdriet door pesten, ruzie, scheiding, dood of iets anders dat in de eerste les naar voren zal komen. Hierdoor hoop ik een beter zicht te krijgen op waar het verdriet door komt, hoe ze er mee omgaan en wat de functie van medeleerlingen en leerkracht kan zijn. Ook wil ik dat ze op een expressieve manier uitdrukken hoe ze zich voelen als ze verdrietig zijn en wat ze dan doen en hoe ze om hulp kunnen vragen.

6.3.1	Les 1 (Week 2-Donderdag)	Kennismaking	Kennismaking(activeren voorkennis) met het woord/begrip verdriet door middel van een verhaal en een woordweb.
6.3.2	Les 2 (Week 3-Maandag)	Knutsel opdracht (belevingswereld)	Koppeling met de belevingswereld van de kinderen. Beeldende vorming opdracht.
6.3.3	Les 3 (Week 4 -Maandag)	Ervaringen delen	Terug koppeling vorige les en bespreken van ervaringen van leerlingen met betrekking tot de vier gekozen thema's rondom verdriet.
6.3.4	Les 4 (Week 4 – Vrijdag)	Rollenspel	Drama: rollenspel

6.3.5	Les 5 (Week 5 Donderdag)	'Filosofisch/levensbeschouwelijk' gesprek	Filosofisch gesprek aan de hand van een verhaal met verschillende levensbeschouwingen.
6.3.6	Les 6 (Week 6- Maandag)	Afsluiting	Afsluiting door middel van reflectie en terugblik.

6.3.1 Les 1: Kennismaking

Thema

Kinderen en hun verdriet

Motivatie

Uit mijn theoretisch deel blijkt dat verdriet zich op verschillende manieren kan uiten en verschillende oorzaken kan hebben. Ik wil door deze les erachter komen wat kinderen onder verdriet verstaan en waar zij aan denken bij dit woord. Zo wil ik kinderen bewust maken van het onderwerp verdriet en laten inzien dat iedereen hier mee te maken krijgt.

Materiaal

- A4 papier
- Gelpen
- Verhaal: 'De regenboogbonk'
- Digibord

Beginsituatie

- De kinderen hebben al vaker in groepjes gewerkt.
- De kinderen kunnen nadenken over bepaalde emoties.
- De kinderen weten hoe je een woordweb moet maken en gedeeltelijk wat de essentie hiervan is.

Doelstelling

- De kinderen kunnen samen de essentie van een verhaal bedenken;
- De kinderen beseffen dat er geen goed of fout bestaat in ervaringen die ze vertellen
- De kinderen laten elkaar uitpraten en respecteren wat de ander te vertellen heeft.

Inleiding

Ik vertel de kinderen dat we een aantal lessen gaan gebruiken waar we met heel de klas in gesprek gaan met elkaar door middel van drama/beeldende vorming en kringgesprekken. Ik vertel een aantal regels waar de kinderen en ik als leerkracht mij aan moet houden:

- We lachen elkaar niet uit.
- We luisteren naar elkaar en laten elkaar uitpraten.

Kern

Door middel van een verhaal wil ik kinderen kennis laten maken met levensbeschouwelijke/godsdienstige verhalen, gebaseerd op hun niveau/leeftijdscategorie en leefwereld. Daarnaast wil ik dit als eerste kennismaking als inleiding gebruiken op mijn onderwerp 'verdriet

De kinderen luisteren naar het verhaal: 'De regenboogbonk'. Via een format gaan we deze tekst in de klas bespreken.

Leerkracht	Vraag voor de kinderen:
Laat de kinderen de titel en de plaatjes van het verhaal op het digibord zien.	Waar zou dit verhaal over kunnen gaan?
Leest het verhaal 'De regenboogbonk' voor.	Wie zijn de hoofdpersonen?
De leerkracht leidt dit kringgesprek met de vragen die op het (digi) bord staan geschreven.	Wat gebeurt er met deze hoofdpersonen?
	Was er iets in het verhaal dat gebeurde en heel belangrijk was?
	Wat vond je van de hoofdpersonen en het verhaal?
	Wat zou jij hebben gedaan als dit met jou gebeurde?

Naar aanleiding van het verhaal en de emoties verdriet die in dit verhaal duidelijk naar voren komt, gaan de kinderen een woordweb maken met het woord 'verdriet'. Waar denken ze aan bij dit woord. Ze mogen alles opschrijven waar ze aan denken, het kan niet fout zijn.

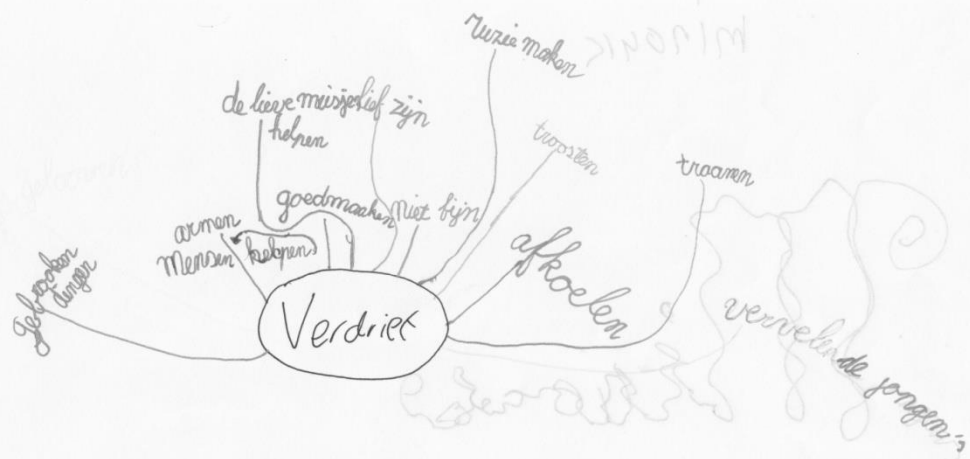
Slot

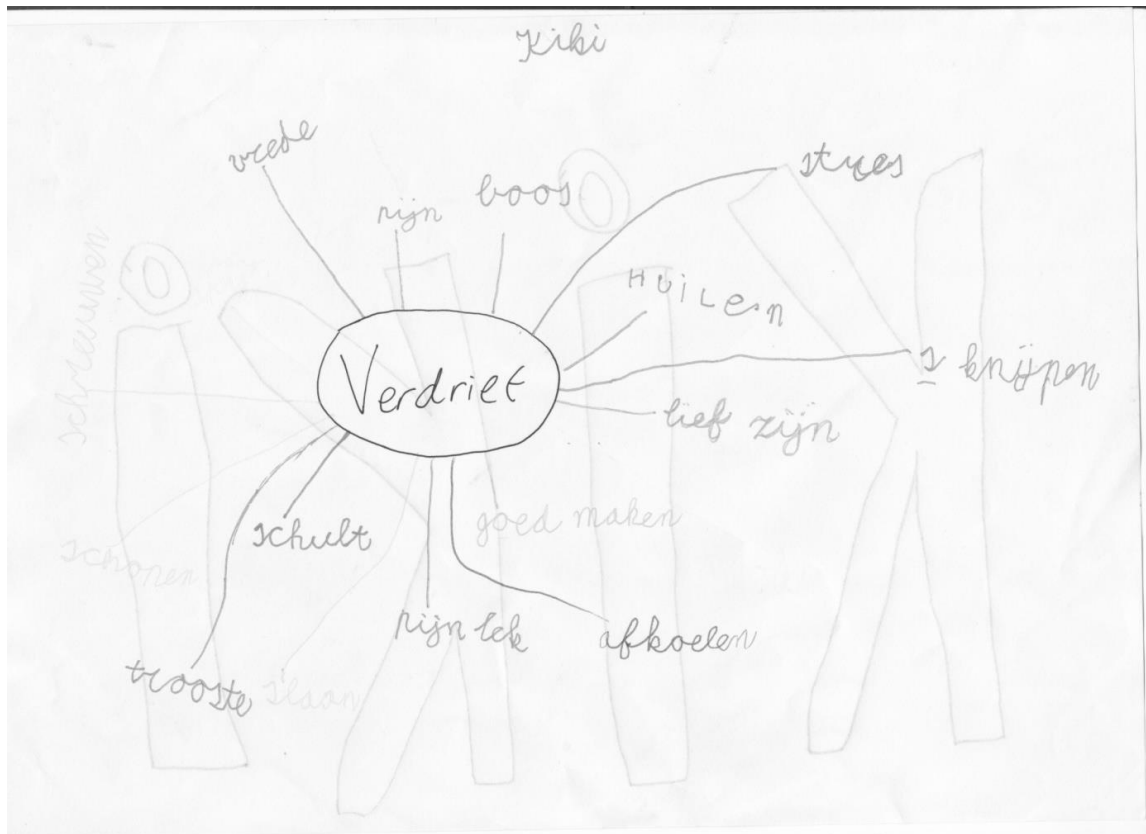
Als de woordwebben af zijn, gaan de kinderen ze in hun groepje samen bekijken. Daarna mag iemand uit het groepje iets vertellen over een aantal dingen die zijn opgeschreven, en bepaalde woorden die bij meerdere leerlingen terug kwamen. De leerlingen mogen de woordwebben achter in de klas ophangen. Ik vertel de leerlingen dat we de volgende les terug zul komen op deze opdracht.

Resultaten: (aantal voorbeelden)

Kim

“

De regenboogbonk

Oma is op bezoek. 'Kijk eens Floor,' zegt ze. 'Ik heb een cadeautje voor je.' Ze geeft Floor een klein rond pakje. Floor doet snel het papiertje eraf. 'Wow,' zegt ze, 'wat mooi!' In haar hand glinstert een bonk. Niet een gewone bonk, nee, één met alle kleuren van de regenboog. Kijk, als je hem in het zonlicht houdt, schitteren al die kleuren. Floor fluistert: 'Deze bonk is te mooi om mee te knikkeren. Stel je voor als ik hem verlies. Ik stop hem in mijn knikkerzak en neem hem mee naar school.'

Het is druk op het schoolplein. Overal zie je kinderen die aan het knikkeren zijn. Joost heeft een grote zware knikkerzak. Hij roept: 'Ik heb de meeste knikkers van de hele school. Ik kan mijn knikkerzak bijna niet meer tillen! En kijk eens.' Joost graait in zijn knikkerzak en haalt een prachtig gekleurde mega bonk tevoorschijn. 'Net nieuw,' roept hij. 'Is hij niet gaaf?' 'Wow,' zeggen de kinderen die om hem heen staan. 'Dit is mijn geluksbonk,' zegt Joost. 'Daarom win ik zo vaak.'

De bel gaat. Hè, wat jammer, ze moeten naar binnen. Alle kinderen rennen naar de deur. Joost telt nog gauw de knikkers die hij heeft gewonnen. Floor tikt Joost op zijn schouder. Ze opent haar hand. 'Kijk eens Joost. Ik heb ook zo'n prachtige regenboogbonk. Ik dacht dat ik alleen zo'n mooie had. Zie je dat, het lijken wel tweelingbonken.' Ze moeten er samen om

lachen.

Als het weer tijd is om buiten te spelen, rennen de kinderen meteen naar de knikkerpotjes. 'Wie doet er met mij mee?' roept Joost. Hij grabbelt in zijn zak met knikkers. Maar wat is dat? Hij laat nog eens zijn vingers langs al zijn knikkers gaan. 'Hé jongens, die mooie regenboogbonk is weg. Dat is raar! Vanmorgen heb ik hem nog laten zien.' Alle kinderen helpen met zoeken. In het gras, bij de bomen, onder de struiken. Maar de bonk is nergens te vinden. 'Hoe kan dat nou?' roept Joost. 'Ik heb de knikkerzak bij mijn jas gehangen. Iemand moet hem gewoon gepikt hebben. Laat me eens kijken in jullie zakken. De kinderen keren hun jaszakken binnenste buiten en ze laten Joost in de knikkerzakken kijken. Joost stapt op Floor af. 'Laat mij eens in jouw knikkerzak kijken,' zegt Joost. Hij pakt haar knikkerzak af en steekt zijn hand erin. 'Niet doen,' roept Floor. Maar Joost heeft haar regenboogbonk er al uitgehaald en houdt hem nu triomfantelijk omhoog. 'Zie je dat?' roept Joost. 'Floor heeft hem gepikt.' 'Niet,' huult Floor, 'dat is mijn bonk.' Maar de kinderen roepen: 'We zien toch dat hij uit jouw knikkerzak vandaan komt?' Alle kinderen spelen weer vrolijk verder. Floor staat verdrietig aan de kant. Als ze bij het groepje kinderen komt staan, duwen ze haar gewoon aan de kant. 'Ga weg joh, straks pik je ook nog onze knikkers,' snauwen ze Floor toe. En Joost sist in haar oor: 'Denk erom dat je je stil houdt, anders zal ik je.' Na het spelen loopt Floor stilletjes de klas binnen. Ze hoort niet wat de juffrouw allemaal vertelt. Ze is blij als het tijd is om naar huis te gaan.

'Toe Floor, eet eens door,' zegt moeder.

'Wat treuzel je met je eten.' 'Ik heb geen trek,' zegt Floor. Het lijkt wel of er een grote knoop in haar buik zit. Hoe moet ze het mama vertellen? Ze mag niets zeggen van Joost. Hij is de grootste en stoerste jongen van de klas. Floor begint te huilen. 'Voel je je niet lekker?' vraagt moeder. Floor knikt. 'Weet je wat,' zegt moeder. 'Kruip lekker in je bed, dan bel ik de school op dat je vanmiddag niet komt.'

Floor zucht. Gelukkig, ze hoeft niet naar de kinderen die denken dat ze gepikt heeft. En met wie ze niet mee mag spelen. 'Ik ga nooit meer naar school,' denkt Floor. 'Nooit meer.'

De volgende morgen is het heel stil in de klas. De juf vertelt, alle kinderen luisteren geboeid. Alle kinderen? Alleen het stoeltje van Floor is leeg. Juf vraagt: 'Wie kan iets bedenken wat de Here Jezus fout heeft gedaan?' Wat een rare vraag. 'Niets natuurlijk,' roepen de kinderen. 'De Here Jezus deed alleen goed, dingen waar je blij van wordt. Zelfs alle zieken maakte Hij beter!' De juf gaat verder: 'Op een keer kwamen soldaten die Jezus meenamen. Ze gaven Hem de schuld van iets dat Hij niet heeft gedaan. 'Jij zegt dat je de koning bent van de joden?' riepen ze. 'Mooi niet. En hoe durf je te zeggen dat je de zoon van God bent?' 'Dat is niet eerlijk,' roepen een paar kinderen. Joost kijkt naar de lege stoel. Hè, waarom moet hij aan Floor denken, net nu de juf aan het vertellen

is. Joost wil helemaal niet denken aan dat hij Floor de schuld gaf van iets wat ze niet heeft gedaan. Dan hoort hij de juf zeggen: 'De Here Jezus schold niet terug. Hij liet zich gewoon meenemen.' Joost ziet in gedachten Floor heel stil en verdrietig op het plein staan. Weg met die gedachte. Het verhaal wordt nog verdrietiger. 'De mensen lieten Jezus sterven aan een kruis. Wie weet waarom? Hij had toch geen straf verdiend?' Juf vraagt: 'Wie van jullie heeft er nog nooit iets fout gedaan?' Niemand steekt zijn vinger op. Joost voelt zich naar van binnen. Het is net of er een volle knikkerzak in zijn buik zit die er nooit meer uit wil. Het lijkt of de juf speciaal tegen hem zegt: 'Eigenlijk hebben wij straf verdiend voor alle nare dingen die we gedaan hebben. Maar weet je, Jezus houdt zoveel van ons. Hij zei: 'Ik wil die straf dragen. Dan kan ik alle fouten van de mensen vergeven.' Daarom stierf Hij aan het kruis. Gelukkig weten wij dat de Here Jezus na drie dagen is opgestaan uit het graf.' De volgende dag gaat Joost al heel vroeg naar school. De zon schijnt, de vogels fluiten. Maar Joost ziet het niet en hij hoort het niet.

Hij schopt tegen een steentje. Hij heeft die nacht niet goed geslapen. Hij moest steeds denken aan het verhaal op school. En aan Floor. Hij heeft ook gehuild: 'Lieve Jezus, wat moet ik doen om het weer goed te maken?' Nu weet Joost wel wat hij moet doen. Ai, wat is dat moeilijk. Hij gaat niet linksaf naar de school, maar hij loopt de andere kant uit. Naar het huis van Floor. Hij belt aan. Zal ze boos op hem zijn? Floor doet de deur open. 'Hoi,' zegt Joost. 'Hallo,' zegt Floor. 'Ik...eh...' stottert Joost. Hij opent zijn hand met de regenboogbonk erin. 'Kijk, ik wil je jouw bonk weer terug geven. Enne, sorry, dat ik gezegd heb dat jij hem gepikt hebt.' Joost kijkt naar de bonk. De kleuren schitteren in de zon. Hij durft niet naar Floor te kijken. 'Dank je,' zegt Floor. 'Ben je nog boos op me?' vraagt Joost. 'Nee, nu niet meer,' zegt Floor. 'O, ik vind het zo naar dat ik zo lelijk tegen je gedaan heb,' zegt Joost. 'Kijk, je mag de mooiste knikkers uit mijn knikkerzak hebben, en...' Floor lacht: 'Ik vind het fijn als ik gewoon weer mee mag spelen.' Afgesproken? 'Deal!'

Joost en Floor lopen samen naar school. Floor voelt zich blij. En Joost? Hoe moet hij aan de kinderen vertellen wat er echt is gebeurd? Hij is de stoerste jongen van de klas. En nu? Misschien lachen ze hem wel uit. Als Joost en Floor bij de school komen zijn alle kinderen al binnen. 'Ha, Floor is er weer', zegt de juf. 'Ben je weer beter?' Floor knikt alleen maar, ze gaat gauw zitten. 'Kijk eens,' zegt de juf, 'wat ik gister bij het opruimen op de grond heb gevonden.' Ze houdt iets wat glinstert omhoog. Alle kinderen kijken naar Joost. Het is... de mega regenboogbonk. 'Wie is deze mooie bonk kwijt geraakt?' vraagt de juf. Joost krijgt een rode kleur. Hij steekt de vinger op. 'Ik,' zegt hij. En dan, zomaar opeens, vertelt hij het hele verhaal. Het is heel stil in de klas. Joost huilt: 'Het spijt me zo.' Is de juf nu boos op hem? Hoor eens wat ze zegt: 'Jij bent echt

een stoere bink, Joost. Wat dapper dat je 'sorry' hebt gezegd tegen Floor. Dat is best moeilijk, of niet?' Joost knikt. 'Weet je waar ik nu zo blij om ben? Jij hebt het verhaal van gisteren begrepen. Jij hebt het goed gemaakt met Floor.' Enkele kinderen knikken. En sommigen roepen: 'Sorry Floor, dat wij geloofden dat jij de bonk hebt gepikt. Wil je straks weer mee doen, als we gaan knikkeren?' 'Zeker weten,' zegt Floor. Ze voelt in haar broekzak waar haar bonk zit verstopt. Het is net of al die kleuren van haar regenboogbonk nu schitteren in haar buik. ”

Ans Heij – de Boer
[www. bijbelidee.nl](http://www.bijbelidee.nl)

Reflectie 1

Ik ben de eerste opdracht begonnen met een verhaal. In de lessen tekstverwerken hebben de kinderen al vaker gewerkt met soortgelijke vragen. Ik merkte dat de kinderen hierdoor goed in staat waren om naar elkaar te luisteren en elkaar aan te vullen. De kinderen keken op verschillende manieren naar het verhaal . Sommige konden zich goed in het meisje verplaatsen die verdriet had omdat ze valselijk beschuldigd was. Andere kinderen kwamen juist met een verhaal dat ze zelf wel eens iemand verdriet hadden gedaan. Ik moest de kinderen soms een beetje helpen met de vragen, dit heb ik gedaan door bij sommige vragen door te vragen. Ik vond het erg fijn om te zien dat het verhaal aansloot bij de belevingswereld van de kinderen en ze ook inzagen wat het verhaal wou duidelijk maken. Ik vond het mooi om te zien dat de kinderen in staat waren om levensbeschouwelijke vragen te beantwoorden en hier mee in gesprek te gaan. Wat zouden ze zelf hebben gedaan en wat vonden ze er goed/slecht aan.

Door het woordweb heb ik de opdracht vrij open gelaten, omdat ik benieuwd was naar het eerste wat in de kinderen op zou komen. Niet alle kinderen vonden het even makkelijk om woorden of zinnen op te schrijven. Ik heb ze erop gewezen dat niks wat ze op schreven fout kon zijn. Alles waar zij aan dachten bij het woord konden ze opschrijven. Onder het kopje resultaten die op de vorige bladzijde te vinden is, zijn enkele voorbeelden van kinderen te zien. Hierop kun je goed zien dat kinderen aan heel verschillende dingen denken en dat sommige woorden bij iedereen bijna terugkomen. Ik heb gezien dat verdriet voor kinderen heel verschillende onderwerpen en situaties oproepen. Zo heb je bij hetzelfde woord verdriet; boos/schoppen/slaan staan en ook dood en oorlog. Wat ik erg mooi vond om te zien was dat de kinderen ook aan de andere kant van verdriet keken; lief zijn voor elkaar/troosten/god en vrede. Dit laat mij zien dat kinderen kunnen nadenken over een emotie en wat dit bij hen oproept.

Na het schrijven van het woordweb gingen de kinderen in groepjes naar elkaars werk kijken. Ik heb ze hierin gestuurd door wat handvaten te geven; Wat zie je op de woordwebben van de andere staan, zijn er woorden die bijna iedereen van jullie heeft opgeschreven en hoe komt dit? Door deze vragen merkte ik dat de kinderen ook echt goed gingen kijken naar het werk van hun medeleerlingen. Er ontstond hierbij wel een discussie omdat er uiteenlopend gedacht werd over het onderwerp. Ik heb toen ingegrepen en nog een keer verteld dat geen woordweb goed of fout was,

maar dat iedereen hier een ander gevoel bij heeft. Zo heb ik geprobeerd het een levensbeschouwelijke kant op te sturen.

Ik heb de leerlingen per groepje iets laten vertellen over hun gesprek in het groepje en of er ook woorden waren die bij iedereen naar voren kwamen. Ik heb het afgesloten door de kinderen te vertellen dat we hier volgende keer mee verder gaan. De kinderen waren erg enthousiast en kwamen zelf met het idee om de woordwebben ergens in de klas op te hangen. Ik merkte hierdoor dat de kinderen het leuk vonden om op zo'n manier met elkaar in gesprek te gaan.

Door deze les ben ik erachter gekomen wat de kinderen in mijn groep verstaan onder verdriet en in wat voor situaties zij verdrietig zijn. Hierdoor kan ik hopelijk een nog beter beeld vormen van de leefwereld van de kinderen en wat zij belangrijk vinden en waardoor zij verdriet ervaren. We kunnen dan samen een manier vinden om hier mee om te gaan.

6.3.2 Les 2: Knutsel opdracht (belevingswereld)

Motivatie

Verdriet is een groot en omvangrijk begrip. Ik wil dit begrip kunnen uitdiepen met betrekking tot de leefwereld van de kinderen in de klas. Door middel van vier onderwerpen/thema's met de kinderen te kiezen naar aanleiding van het woordweb hoop ik dit onderwerp bespreekbaar te kunnen maken zodat de leerlingen zich kunnen inleven, samen kunnen leren en elkaar kunnen helpen.

Thema

Koppeling; verdriet en de leefwereld van de kinderen in mijn klas.

Materiaal

- Gemaakte woordwebben uit de vorige les
- Vier schoenendozen
- Tijdschriften/kranten
- Schaar/papier/lijm/plakband/ pennen/kleurtjes
- Computer(paint/internet)

Beginsituatie

- De kinderen hebben al eens eerder een bepaald onderwerp moeten visualiseren met verschillende materialen.
- De kinderen zijn in staat om samen te werken.

Doelstelling

- De kinderen zijn in staat om door middel van samenwerking tot een eindproduct te komen.
- De kinderen leren met elkaar praten over een onderwerp dat met een emotie(verdriet) te maken heeft en respecteren wat de andere zegt.
- De kinderen kunnen een facet van een emotie(verdriet) vertalen in een afbeelding.
- De kinderen beseffen dat er geen goed of fout bestaat in ervaringen die ze vertellen.

Inleiding

De kinderen kijken terug op de vorig les. Welke woorden horen bij verdriet en waarom vind je dat? De kinderen wisselen ervaringen uit. Hebben ze de dingen die ze hebben opgeschreven ook al eens meegemaakt en wat voelden en deden ze toen. Ik probeer de kinderen te sturen door vragen te stellen of ergens dieper op in te gaan. Samen met de klas kiezen we daarna vier woorden of zinnen die bijna iedereen heeft opgeschreven of die heel erg spelen in de klas. Deze woorden komen dus voort uit het woordweb dat de kinderen de vorige les gemaakt hebben.

Kern

De kinderen gaan in vier groepjes aan de slag met de volgende opdracht. Elk groepje heeft één schoenendoos en krijgt één woord of zin toegewezen. Ik vertel de kinderen dat we een doos gaan maken waar de kinderen de rest van de week briefjes in mogen doen met ervaringen over dit onderwerp, of andere dingen die ze over dit onderwerp kwijt willen. Dit mag anoniem en ze kunnen meerdere briefjes in één doos of meerdere dozen doen. In de schoenendoos moet dus een gat komen waar de briefjes doorheen kunnen. De kinderen mogen deze schoenendoos aankleden met dingen die ze bij dit woord vinden passen. Ze kunnen dit doen met verschillende materialen; krant/tekeningen/tijdschrift of op de computer met paint of eventueel internet. De kinderen zijn vrij om samen te bedenken hoe ze de doos eruit willen laten zien.

Slot

Elk groepje laat zijn doos zien en vertelt kort hoe ze hem gemaakt hebben en wat er op te zien is. Na afloop volgt de reflectie met de kinderen in de kring.

-Hoe ging de samenwerking?

-Was het leuk om aan deze opdracht te werken?

-Was het lastig om plaatjes en andere dingen bij het woord te zoeken?

-Hoe ben je te werk gegaan en ben je tevreden met het resultaat?

A photograph of a white cardboard box, likely a prototype for a game. The box features a drawing of two stick figures. The figure on the left has a sad face. The figure on the right has a speech bubble that says "ik vint je stom". Below the figures is a blue teardrop shape. To the right of the teardrop is a rectangular opening in the box, revealing a brown interior. Below the opening is a row of colorful stick figures in various colors (green, orange, yellow, red, blue). The box is placed on a dark, textured surface.

Reflectie 2

Ik vind het belangrijk dat kinderen zich leren uiten. Deze keer heb ik gekozen dit te doen door middel van het vak beeldende vorming. Ik heb de kinderen proberen te stimuleren om over de emotie verdriet na te denken aan de hand van vier thema's uit hun leefwereld die daar mee samenhangen.

Ik heb de leerlingen laten terugblikken op de woordwebben die ze de vorige les hebben gemaakt. Ik heb dit gedaan door vragen aan de kinderen te stellen; -Welke woorden vind jij het meest bij verdriet passen, -welke woorden die zijn opgeschreven heb je zelf ook wel eens meegemaakt,- wat maakt jou verdrietig, of in je omgeving? Ik heb twee leerlingen aangewezen die de belangrijkste woorden die naar voren kwamen op het bord mochten schrijven. Ik zag dat er nog een aantal keer gezegd werd dat een bepaald woord niet goed was. Ik heb de les stil gelegd en nogmaals uitgelegd dat er geen goed of fout is. Ik heb ook aan de kinderen gevraagd waarom dit zo is. Doordat kinderen de uitleg van leeftijdsgenoten horen hoop ik dat ze dit nog beter leren begrijpen. Ik vind het belangrijk dat de kinderen inzien dat er op dit gebied geen goed of fout is, zodat dit ze niet kan hinderen om hun ervaringen/visies en inspiratie te uiten.

Uiteindelijk zijn de volgende vier woorden over gebleven waar heel de klas het mee eens was:

- ruzie
- troosten
- god
- ziek zijn

Nadat ik de opdracht aan de kinderen had uitgelegd, gingen alle leerlingen enthousiast aan de slag. Ook met deze opdracht heb ik de kinderen vrij gelaten. Ze hadden de schoenendoos en het woord

waar de doos symbool voor stond, voor de rest waren ze vrij om de opdracht naar eigen idee in te vullen. Ik zag dat sommige leerlingen erg individueel aan de slag gingen en totaal niet op samenwerking gericht waren. Ik heb de kinderen gestimuleerd om samen te werken door te vertellen waarom je een bepaalde afbeelding/tekening bij het woord vindt passen. Ik heb me niet bemoeid met de aankleding van de doos, maar met het proces eromheen. Door vragen te stellen heb ik de kinderen bewust proberen te maken van hun gedachten achter de afbeeldingen of andere materialen die ze gebruiken en ze kennis te laten maken met de gedachten en ervaringen van hun klasgenoten. Ik vond het erg leuk om te zien dat kinderen elkaar ook vragen gingen stellen. Zo vroeg een meisje, Kiki, aan haar klasgenootje; 'Waarom plak jij die leeuw op de doos?' waarna als antwoord kwam: 'Leeuwen zijn heel groot en eng en op tv zag ik een leeuw vechten met een andere leeuw, heel vaak!'. Kiki antwoordde hier weer op; 'ja dat is waar, plak die maar op, dat is een goede'. Ik merk dat hoe jong de kinderen ook nog zijn, toch in staat zijn om hun gedachten te visualiseren en te verwoorden.

Ik heb samen met de kinderen de dozen bekeken en ze per groepje laten uitleggen wat er op hun doos te zien is en hoe ze hieraan gewerkt hebben. Door hier bij stil te staan heb ik geprobeerd om de kinderen naar elkaar te laten luisteren en ze te laten zien hoe andere kinderen hier mee zijn omgegaan en hoe ze over dit onderwerp denken.

Het was voor sommige kinderen best lastig om te reflecteren op hoe ze te werk zijn gegaan en op hun eindproduct. Ik heb ze daarom duidelijke en concrete vragen gesteld. 'Vond je het leuk om aan deze doos te werken?' 'Was het moeilijk om goede afbeeldingen te vinden'. Hierdoor heb ik geprobeerd om iedereen bij het gesprek te betrekken en te laten nadenken over wat ze deze les gedaan hebben, wat ze er leuk/minder leuk/makkelijk of moeilijk aan vonden.

Ik merk dat ik door dat ik deze lessen geef een steeds beter beeld krijg van hoe kinderen denken en wat er in hun beleavingswereld omgaat met betrekking tot verdriet. Door het theorieeldeel heb ik meer geleerd over het begrip verdriet, maar door deze lessen zie ik ook hoe kinderen van 8 jaar over verdriet denken en er mee omgaan. Ik vind dit heel waardevol, omdat ik deze ervaringen kan gebruiken als ik later voor de klas sta en in mijn ontwikkeling als leerkracht.

6.3.3 Les 3: Ervaringen delen

Motivatie

Ik vind het belangrijk dat kinderen elkaar respecteren, naar elkaar luisteren en elkaar in hun waarde laten. Ik hoop dat de kinderen inzien dat ze elkaar kunnen vertrouwen. Ik wil kinderen laten nadenken wat zij belangrijk vinden en hoe zij denken over bepaalde situaties omtrent het onderwerp en hoe ze hier mee omgaan.

Thema

Ervaringen verwoorden met betrekking tot verdriet en deze delen met leeftijdsgenootjes.

Materiaal

- Vier schoenendozen met briefjes
- Digibord

Beginsituatie

- De kinderen hebben vorige les de schoenendoos gemaakt en hebben heel de week ervaringen in deze doos kunnen doen.
- De kinderen hebben in de vorige lessen al kennis gemaakt met het thema verdriet en zijn hier met elkaar over in gesprek gegaan.

Doelstelling

- De kinderen laten elkaar uitpraten en respecteren wat de ander te vertellen heeft.
- De kinderen zien in dat er geen goede of foute antwoorden zijn.
- De kinderen leren hun gevoelens onder woorden te brengen.

Inleiding

In de vorige les hebben de kinderen vier schoenendozen gemaakt met de volgende vier onderwerpen: -Ruzie

-Troosten

-God

-Ziek zijn.

In de afgelopen week hebben de kinderen hier briefjes met ervaringen ingedaan. Wat hebben zij meegemaakt dat met verdriet te maken heeft en wat voelden en deden ze toen. Ik ga samen met de kinderen in een kring zitten en zet de vier dozen in het midden. Ik bespreek met de kinderen wat zij van deze opdracht vonden en of het is gelukt om ervaringen in de doos te stoppen.

Kern

Per doos worden de briefjes eruit gehaald en worden ze door leerlingen voorgelezen. Nadat alle briefjes van een doos zijn voorgelezen mogen de leerlingen reageren op de ervaringen die ze hebben gehoord. Dit doen we aan de hand van het volgende format:

Aan de hand van wat de ervaring is die op het briefje staat kan voor één van de twee vragenreeksen gekozen worden

Leerling:	Leerling
Kies één ervaring uit	Kies één ervaring uit
Heb je deze situatie of zo'n zelfde soort situatie ook al eens meegemaakt?	Hoe denk jij over deze 'ervaring'/'beschrijving'?
Wat voelde je toen? Was je verdrietig?	Wat heeft dit volgens jou met verdriet te maken?
Hoe reageerde je toen? Wat deed je toen?	Wat vinden andere kinderen? Wat heeft het te maken met verdriet, denk jij er ook zo over?
Hoe reageerde andere? Wat deden andere?	
Wie wil hier nog iets aan toevoegen?	

De leerkracht beslist welke vragen er het best gebruikt kunnen worden bij welk briefje. De leerkracht stelt de vragen en zorgt dat leerlingen reageren en ook kans krijgen om op elkaar te reageren. De leerkracht ziet ook toe dat alle leerlingen actief mee doen en allemaal iets vertellen. Er zijn vier onderwerpen, aan de hand van de tijd kan gekeken worden hoe veel briefjes per doos besproken kunnen worden.

Slot

Als afsluiting mogen de kinderen vertellen of ze het moeilijk vonden om te vertellen over hun ervaringen. De leerkracht stelt ook nog de vraag of de kinderen het fijn vonden om de verhalen van andere kinderen te horen. Zien ze dat iedereen wel is verdrietig is en verdrietige dingen meemaakt.

Resultaten:

Ik heb een aantal voorbeelden die uit de schoenendozen kwamen hieronder weergegeven:

Ruzie:

- “Toen ik ruzie met J. had, want ik mocht niet meedoen met een spel. Ik was boos op J. Maar ik vond het niet leuk dat we geen vrienden waren. Ik was wel verdrietig. Nu is het weer goed en ben ik blij “
- “Ik vind ruzie niet leuk, ik moet huilen”

Troosten:

- “Toen T. moet huilen pak ik haar hand en ga naar de juf”.
- “Toen mijn beste vriendin heel hard moest huilen, ben ik gaan vragen wat er was. Ze was geslaan. Ik ben naar L. gegaan en was boos. Ik geef mijn beste vriendin een knuffel. “

God:

- “ Mijn poes is dood, samen met papa hebben we de poes in de tuin begraven. Nu is hij in de hemel’
- “ Oma was dood, ik was verdrietig. Mama zeg dat oma bij god is. En god is heel lief”

Ziek zijn:

- “Opa was in ziekenhuis en is ziek. Toen ging hij dood, ik moest huilen. Nu kan ik niet voetballen met opa. Ik vind dat niet leuk”
- “Toen ik was ziek, had ik heeeeeeel veeel pijn. Ik moest huilen en was beetje verdrietig. Van mama mocht ik op de bank slapen, dat was leuk”

Reflectie 3:

De kinderen hebben heel de week briefjes in de doos gedaan. Ik merkte dat ze dit speciaal vonden en de rest van de week er ook actief mee aan de slag gingen. Hierdoor ontstonden er ook gesprekken over het onderwerp en gingen de kinderen vragen wat ze hadden opgeschreven. Het was leuk om te

zien dat kinderen geïnteresseerd waren en dan wel bewust of onbewust bezig waren met het onderwerp.

De kinderen vertelden mij dat ze het leuk vonden om de dozen te maken en briefjes te schrijven om in de doos te doen. Sommige kinderen vonden het wel lastig om iets te verzinnen om op te schrijven. Ik merk dat het voor kinderen van deze leeftijd soms best moeilijk kan zijn om iets op te schrijven wat ze hebben meegemaakt. Maar daar tegenover staat dat ze heel eerlijk zijn en concreet opschrijven wat er gebeurde in een bepaalde situatie. Een voorbeeld hiervan is; er gebeurt iets en dan moeten ze huilen/ ze hebben pijn en dan moeten ze huilen. Sommige vormen van verdriet zijn net zo vlug weer gegaan als ze gekomen zijn. Waarom dit dan zo is, maakt voor de kinderen niet zo veel uit.

Ik merk dat de vragen voor de kinderen heel concreet moeten zijn om er goed op te kunnen antwoorden. Een vraag als wat voelde je toen is heel moeilijk te beantwoorden. Ik heb dit daarom concreter gemaakt door vragen te stellen als; Was je boos? Was je verdrietig? Moest je huilen? Was je in de war? Ik heb de vragen zo aangepast aan het niveau van de kinderen dat ze te beantwoorden waren. De leerlingen waren wel in staat om te beschrijven wat ze hadden meegemaakt naar aanleiding van een ervaring van iemand anders. Na de concrete vragen aan de kinderen te stellen konden ze ook op hun manier vertellen wat ze voelden en hoe ze reageerden. Een voorbeeld hiervan is; Ik was best wel boos en moest toen ook wel huilen. Ik ben toen naar mijn moeder gegaan en die heeft toen met mijn broer gepraat, zodat hij me niet meer zou pesten. Hij heeft ook sorry gezegd, toen was ik niet meer boos. Doordat de kinderen vertelden vanuit hun eigen leefwereld was het voor medeleerlingen makkelijker om hierop te reageren.

Ik heb het gesprek proberen te sturen door wat dieper in te gaan op troosten en hoe kinderen dit doen. Er waren verschillende kinderen die vertelden dat ze wel eens een knuffel gaven of iets leuks gingen doen om iemand te troosten. Empathie is voor kinderen moeilijk en bijna onmogelijk, toch zijn ze in staat om op hun manier kinderen te laten zien dat ze niet alleen zijn en hun verdriet te laten vergeten door ze te betrekken bij hun spelen. Dit was iets wat in deze les ook duidelijk naar voren kwam in deze gesprekken. Doordat de kinderen vertelden hoe zij dingen beleefden of hoe zij op bepaalde situaties reageerden, konden medeleerlingen elkaars ervaringen horen en nadenken over hoe zij hierop zouden reageren.

Het was voor de kinderen soms lastig om op elkaar te reageren en niet meteen een heel nieuw onderwerp aan te snijden. Ik heb dit in sommige situaties ook gewoon zo gelaten, omdat het voor de kinderen al lastig was om de vragen te beoordelen. Ik vond het dan ook erg leuk om te zien wanneer de kinderen wel op elkaar reageerden en vertelden hoe zij iets ervaren of aangepakt hadden.

6.3.4 Les 4: Rollenspel

Motivatie

Kinderen vinden het soms moeilijk om te praten over hun gevoelens en waarom ze in bepaalde situaties handelen zoals ze doen. Ik wil de kinderen hun gevoelens laten uiten door middel van een rollenspel. Ik hoop dat kinderen hierdoor bewust zijn van bepaalde dingen die ze doen en de gevolgen die dit kan hebben voor andere kinderen (pesten). Ook wil ik ze bewust maken van de manier waarop ze met bepaalde situaties omgaan en laten zien hoe andere kinderen hier mee

omgaan. Hierdoor kunnen ze gaan bedenken wat ze hier van vinden en hoe zij dit dan zouden aanpakken.

Thema

Uiten van gevoelens met betrekking tot verdriet.

Materiaal

- Kaartjes met situaties
- Pen en papier voor eventuele aantekeningen
- Benodigdheden voor toneelstukjes

Beginsituatie

- Ik heb al vaker dramalessen met de klas uitgevoerd.
- De kinderen hebben zich al vaker voor de klas geuit door middel van een toneelstuk.
- De kinderen kunnen rollen verdelen en samen tot een toneelstukje komen.
- De klas (kinderen) is in staat om tijdens een dramales actief mee te doen en door samenwerking tot een eindproduct te komen.

Doelstelling

- De kinderen zijn in staat om over een situatie (m.b.t verdriet) na te denken en te bedenken hoe zij hier mee om zouden gaan.
- De kinderen zijn in staat om hun mening te geven over andere toneelstukjes.
- De kinderen kunnen door middel van samenwerking en hulp van een leerkracht een situatie naspelen.
- De kinderen kunnen feedback geven aan medeleerlingen, zonder dat dit kwetsend is.

Inleiding

De kinderen gaan samen een rollenspel spelen. Ik vertel de kinderen dat ze straks in groepjes van 4 tot 6 leerlingen een toneelstukje mogen gaan opvoeren. Elk groepje krijgt een kaartje met een situatie. Ik vertel de leerlingen dat ze eerst goed naar het kaartje moeten kijken om dan te beslissen wie welke persoon speelt. Daarna kunnen ze gaan kijken hoe ze de situatie zouden oplossen, om dit daarna tot een toneelstukje te krijgen. Het toneelstukje hoeft niet lang te duren, maar moet wel laten zien hoe een bepaalde situatie wordt opgelost.

De leerkracht heeft een belangrijke taak om alle groepjes te helpen, ondersteunen en op weg te helpen naar het eindproduct.

Kern

De leerlingen worden in groepjes verdeeld en krijgen allemaal een situatie:

Situaties

1. Twee vrienden van jou hebben ruzie. De ene vriend zegt dat de ander heeft vals gespeeld tijdens voetballen, de andere vriend zegt dat dit niet waar is. Wat zou jij doen?
2. Wat zou je doen als je beste vriend/vriendin heel verdrietig is en erg moet huilen?
3. Je ziet dat iemand in de klas gepest wordt en daardoor heel verdrietig is. Wat zou jij doen?
4. Een paar kinderen in de klas zeggen over iemand in de klas iets dat niet waar is. Jij weet dat dit niet zo is. Wat zou jij doen?
5. Je klasgenootje is ziek en is al heel lang niet op school geweest? Wat zou je doen?

De kinderen krijgen een plek in de klas of op de gang toegewezen waar ze aan de gang gaan. Het toneelstukje hoeft niet lang te duren als maar duidelijk is hoe een probleem wordt opgelost.

De leerkracht geeft nog kort een voorbeeld hoe de kinderen dit kunnen aanpakken door een situatie voor te doen. 'Twee klasgenoten zijn elkaar aan het slaan. Je ziet dat een ander klasgenootje mee wil gaan doen. Wat doe je? De leerkracht legt in het kort uit hoe de rollen verdeeld kunnen worden en wat een uitkomst zou kunnen zijn.

Slot

Alle leerlingen gaan in de kring zitten en elk groepje gaat de voorbereide geschetste situatie concreet uitvoeren. Na afloop volgt reflectie. Belangrijk daarbij is de manier waarop je aangeeft wat je vindt en of alle partijen in hun waarden worden gelaten.

Resultaten:

Ik heb tijdens de rollenspellen een kort verslag gemaakt van elk gespeeld stukje:

- 1. Vrienden van jou hebben ruzie. De ene vriend zegt dat de ander heeft vals gespeeld tijdens voetballen, de andere vriend zegt dat dit niet waar is. Wat zou jij doen?**

Vriend 1: Luuk Z.

Vriend 2: Lucas

Vriend 3: Boris

Vriend 4: Vincent

Juf: Merel

In eerste instantie geven Luuk en Lucas elkaar de schuld en bemoeit Boris zich er ook mee. Omdat Boris de kant van Luuk kiest, is Lucas verdrietig want hij staat nu helemaal alleen. Vincent grijpt in door naar de Juf te gaan. De Juf is niet boos, maar vraagt wat er is gebeurd. Daarna moeten de kinderen elkaar een handje geven en sorry zeggen. Ze moeten ook beloven dat ze geen ruzie meer maken. Daarna is iedereen weer blij en spelen ze SAMEN verder. Vincent besluit scheidsrechter te zijn, zodat ze geen ruzie meer maken.

- 2. Wat zou je doen als je beste vriend/vriendin heel verdrietig is en erg moet huilen?**

Vriendin 1: Kiki
Vriendin 2: Vera
Vriendin 3: Bo
Vriendin 4: Jaimy
Vriendin 5: Lotte

Kiki moet heel erg huilen op het schoolplein. Vera, Bo, Jaimy en Lotte staan bij elkaar en vragen aan elkaar wat er aan de hand is met Kiki. Niemand weet waarom ze zo verdrietig is. Jaimy besluit dat ze naar Kiki moeten gaan om haar weer vrolijk te maken. Bo vraagt aan Kiki wat er is, maar zij moet alleen maar huilen. Ze gaan naar de Juf, omdat Kiki maar blijft huilen, dan vertelt Kiki aan de juf dat opa in het ziekenhuis ligt en dat ze heel verdrietig is. De juf stelt voor dat Jaimy, Bo en Vera samen met Kiki gaan spelen. Kiki is alweer een stuk vrolijker.

3. Je ziet dat iemand in de klas gepest wordt en daardoor heel verdrietig is. Wat zou jij doen?

Klasgenoot 1: Luuk J.
Klasgenoot 2: Luc
Klasgenoot 3: Raf
Klasgenoot 4: Minouk
Klasgenoot 5: Emmy
Juf: Noortje

Emmy ziet dat Minouk gepest wordt door drie jongens uit haar klas; Luuk, Luc en Raf. Nadat ze allemaal lelijke dingen hebben gezegd rent Minouk heel hard weg en moet huilen. In de klas is ze nog steeds heel verdrietig. Emmy vindt het heel zielig voor Minouk en gaat naar de juf toe. De juf haalt de jongens bij zich en zegt dat het helemaal niet leuk is om zulke lelijke dingen te zeggen. Ze wijst naar Minouk en de jongens zien dat Minouk aan het huilen is en heel verdrietig is. Ze gaan vlug sorry zeggen.

4. Een paar kinderen in de klas zeggen over iemand in de klas iets dat niet waar is. Jij weet dat dit niet zo is. Wat zou jij doen?

Troy en Berry vertellen aan heel de klas dat Cees en Tineke verliefd zijn op elkaar. Cees en Tineke vinden dit helemaal niet leuk, omdat dit niet waar is. Heel de klas maakt er nu grapjes over en Tineke moet er van huilen. Tom weet dat dit helemaal niet waar is en gaat naar de juf om dat te zeggen. De juf vertelt aan de klas dat liegen niet goed is en dat Cees en Tineke nu moeten huilen omdat heel de klas grapjes over ze maakt. De kinderen zien dat dat niet leuk is en bieden hun excuses aan.

Klasgenoot 1: Troy
Klasgenoot 2: Berry
Klasgenoot 3: Cees
Klasgenoot 4: Tineke
Klasgenoot 5: Tom
Juf: Iris

5. Je klasgenootje is ziek en is al heel lang niet op school geweest? Wat zou je doen?

Klasgenoot 1: Alex
Klasgenoot 2: Levi
Klasgenoot 3: Tommes
Klasgenoot 4: Edward
Juf: Kim

Levi vindt het zielig dat Alex al zo lang niet op school is geweest, omdat hij ziek is. Hij vertelt dit aan Tommes en Edward en zij missen Alex eigenlijk ook wel. Ze willen iets maken voor Alex zodat hij vrolijk wordt en hierdoor misschien weer vlug beter wordt. Ze vragen aan de Juf of dit mag. De juf vindt dit een prima idee en laat heel de klas mooie tekeningen maken. Levi, Tommes en Edward gaan al de tekeningen naar Alex brengen. Alex is heel blij dat hij zijn vrienden weer ziet en hangt alle tekeningen boven zijn bed. Hij miste de klas al heel erg en was best verdrietig, hij is nu weer veel vrolijker.

Reflectie 4:

Ik heb de kinderen verteld wat de bedoeling was. Ik heb hierna zelf een voorbeeld gegeven: "Twee klasgenoten zijn elkaar aan het slaan. Je ziet dat een ander klasgenootje mee wil gaan doen. Wat doe je?" Ik heb dit als volgt voorgedaan met drie leerlingen: Ik ben samen met de kinderen gaan kijken wie welke persoon speelt. Twee kinderen spelen de vechtende jongens, een ander kindje speelt een jongetje dat mee wil gaan vechten. Dan speelt één jongen degene die het ziet gebeuren en iemand speelt de juf. Daarna ben ik met deze kinderen gaan overleggen wat ze zouden doen als ze dit zouden zien gebeuren en hoe ze dit zouden oplossen. Er werd besloten dat het jongetje dat de andere jongens zag vechten eerst de jongen die mee wou doen zou tegenhouden en daarna na de juf zou gaan, zodat deze de situatie kon oplossen. Daarna heb ik de kinderen uitgelegd dat ze dan een kort toneelstukje kunnen gaan maken, wat ze dan in de klas mogen gaan uitvoeren. Door deze uitleg te visualiseren hadden de kinderen goed door wat de bedoeling was en kon ik mijn tijd voor het uitleggen effectief gebruiken.

Nadat ik de kinderen in groepjes had verdeeld en in de klas en in de gang heb opgedeeld zijn ze aan de slag gegaan. Ik merkte al vlug dat een aantal groepjes wel wat hulp konden gebruiken. Ik heb ze geholpen door samen te gaan kijken hoe ze de situatie zouden oplossen. Iedereen mocht in het kort vertellen wat zij zouden doen, daarna zijn we samen gaan kijken wat ze de beste oplossing vonden. Het fijne aan deze opdracht was dat de leerlingen echt naar elkaar leerden luisteren en hun ervaringen en oplossingsvermogen met elkaar deelden. Onbewust waren ze bezig met het bedenken wat ze in een bepaalde situatie belangrijk vinden en hoe ze hier op moeten reageren. Ik ben alle groepje afgegaan, zodat ik wist dat ze allemaal een oplossing hadden en dit een toneelstukje konden omzetten. Ook dit verliep bij een aantal groepjes stroef, ik ben dus ook weer actief gaan rondlopen en hulp geboden waar nodig was. Vaak was het al genoeg om te helpen met een bepaalde zin te verzinnen die een leerling moest zeggen. Daarna kwamen de kinderen vaak zelf weer met nieuwe ideeën.

Nadat alle groepjes klaar waren met oefenen, mochten ze om de beurt in de kring hun rollenspel/toneelstukje laten zien aan de klas. Ik vond dat de kinderen erg goede stukken hadden, ze lieten de personages ook echt een kort conversatie met elkaar aangaan. Alle groepen waren in staat om te laten zien hoe zij op een situatie zouden reageren. Ik merkte dat de juf in dit geheel erg belangrijk is en een grote rol speelt. De kinderen zijn nog niet echt in staat om zelf situaties op te lossen, maar weten wel wat ze moeten doen als er iets gebeurt en hoe ze volgens hun eigen normen en waarden en die van de klas moeten reageren. Het inschakelen van de juf is dan ook zeker een logische stap voor kinderen uit groep 4.

De leerlingen mochten reageren op elkaar stukje. Ik heb van te voren gezegd dat ze elkaar niet mogen uit lachen en dat iedereen zijn best doet. De kinderen waren allemaal erg positief naar elkaar toe. Het commentaar bleef erg oppervlakkig, maar voor groep 4 vond ik het erg goed dat ze in staat waren om iets over elkaar stukje te zeggen. De kinderen waren allemaal erg enthousiast en ik was erg trots op wat ze door middel van samenwerking hebben gepresteerd.

6.3.5 Les 5: Filosofisch gesprek

Thema

Filosoferen over verdriet

Motivatie

Ik wil de kinderen laten filosoferen over een onderwerp dat verband houdt met verdriet. Ze moeten proberen hun eigen gedachten en gevoelens te formuleren en onder woorden kunnen brengen. Door de kinderen vragen te stellen wil ik ze ook na laten denken over normen en waarden, over hun handelen en de relaties tot anderen. Ik heb gekozen voor het boek: De ziel van Putter van Pauline van de Ven. Het is gebaseerd op een scheppingsmythe van de Aboriginals en de natuurfilosofie van

de Noord-Amerikaanse Indianen. Ook bevat het boek nog een atheïstische, christelijke en agnostische levensbeschouwing. Deze worden vertegenwoordigd door drie verschillende dieren.)

In mijn praktijkdeel heb ik bewust gekozen om thema's rondom verdriet te behandelen waar de kinderen in mijn klas mee te maken hebben en die aansluiten bij de leefwereld. Toch heb ik gekozen voor dit boek met als thema de dood. Dit heb ik gedaan om de volgende redenen:

- In mijn klas staat in deze tijd het 'voorlezen' centraal.
- In mijn ogen gaat het boek niet alleen over de dood, maar om het gesprek dat tot stand komt en de levensbeschouwingen die naar voren komen.
- Door dit boek zie ik een kans om samen met vrije jonge kinderen over levensbeschouwing te praten en te 'filosoferen'.
- Het boek heeft mij erg aangesproken en geïnspireerd, ik wil dan ook overdragen op de leerlingen in mijn klas.

Inspiratie:

Ik kwam tijdens het maken van mijn theorie deel de titel van dit boek tegen. Na wat achtergrond informatie gezocht te hebben, besloot ik dit boek aan te schaffen. Ik was erg onder de indruk van het verhaal en de manier waarop een onderwerp als de dood zo mooi en luchtig beschreven kan worden. Het gaat niet alleen over de dood, maar vooral ook over het nadenken over het leven en de dood en hoe verschillend visies kunnen zijn. Met hier en daar wat verandering in woordgebruik is het boek goed voor te lezen in groep 4.

Materiaal

- Boek: De ziel van Putter
- Digitale schoolbord

Beginsituatie

- De kinderen hebben afgelopen week geluisterd naar het verhaal van 'De ziel van Putter'.
- De leerlingen hebben al vaker een verhaal of boek behandeld dood middel van de methode 'tekst verwerken'
- De kinderen weten wat zij onder verdriet verstaan en hebben hier over nagedacht en met elkaar besproken.

Doelstelling

- De kinderen met vragen aanzetten tot het filosoferen over bepaalde thema's
- De kinderen leren hun eigen gedachten te analyseren
- De kinderen leren denkvaardigheden ontwikkelen
- De kinderen leren onderscheid maken tussen opvattingen die er wel en niet toe doen

Inleiding

Ik heb de afgelopen week het boek De ziel van Putter voorgelezen.

Korte inhoud

Kauw de koning van de vogels roept op een dag alle koningen van de verschillende dieren en hun onderdanen bijeen, ook de mensen zijn welkom. Er is een bod op de maan gedaan en ze moeten gaan beslissen of ze de maan willen verkopen. Maar op dat moment valt een vogel, Putter, dood uit de boom. De dieren weten niet zo goed wat er aan de hand is en waar de ziel van Putter gebleven is. De dieren gaan in gesprek met elkaar om te kijken wat er nou met Putter is gebeurd. Kauw vindt: weg is weg. Gaai vindt het een onoplosbaar probleem en zonde om over na te denken. Keizer Varken denkt dat de ziel van Putter nog ergens aanwezig moet zijn, misschien wel in een ander lijf. Dan gaan ze een weddenschap aan; Koning Kauw wil een nieuw lichaam zien met een oude ziel erin, voor de volgende lente zou beginnen. De inzet is de maan. Als de lente opnieuw is aangebroken keren alle dieren weer terug naar de plek waar ze zich vorig jaar verzameld hadden. Ze gaan kijken of er een andere ziel in een lichaam zit. Het lijkt erop dat Kauw de weddenschap gaat winnen, maar dan zorgt Gaai voor een discussie. Want ook al zit iedereen nog in zijn zelfde lichaam wil dat niet zeggen dat het onmogelijk is. Toch wint Kauw en gaat hij de maan verkopen, maar op het moment dat hij dat wil doen komen er vinders, mugjes aan vliegen. Ze zeggen het volgende: 'Wij zijn de rupsen waar u niks aan dacht te hebben, dezelfde zielen groeten u! In nieuwe lichamen!' Voor de dieren bewijst dit dat er zoveel niet te zien is, maar dat dit niet betekent dat het er niet is. Uiteindelijk wordt de maan niet verkocht en blijft hij waar hij is. Velen zien de ziel van Putter elke keer als ze naar de maan kijken en elke dertig dagen is de maan bijna weg, dat is om de dieren eraan te herinneren dat ze haar bijna verkocht hebben. De ziel van Putter heeft de maan gered.

Ik laat de kinderen het verhaal eerst ('filosofisch') verkennen door middel van de volgende vragen:

- Wat vond je van het verhaal?
- Was het een moeilijk of makkelijk verhaal, was het te volgen?
- Wie komen er in het verhaal voor?
- Wat gebeurt er in het verhaal?

Kern

Vervolgens ga ik vragen stellen die meer betrekking hebben op de kinderen zelf. Het is voor jonge kinderen lastig om levensbeschouwelijke en filosofische vragen te beantwoorden. Ik probeer de vragen daarom ook op hun niveau te verwoorden om daarna ook vragen over hoe ze zelf denken en wie ze zijn te laten terugkomen:

- Wat denk jij dat er met Putter is gebeurd?
 - Is Putter nog ergens?
 - Is Putter weg?
 - Maakt het niet uit waar Putter is?
 - Heeft Putter de maan gered?
 - Met welk dier zijn jullie het eens? (Met welk dier kun je je identificeren)
- Wat vond jij van het idee om de maan te verkopen?
- Kun je de maan wel verkopen?
- Hoe zou dit in ons leven gaan? (wat gebeurt er als iemand dood gaat/ of als de vogel uit de boom zou vallen en iemand zou hem vinden)
- Wat vind je daarvan?

Eventueel kunnen deze vragen gebruikt worden: (ligt aan niveau van gesprek)

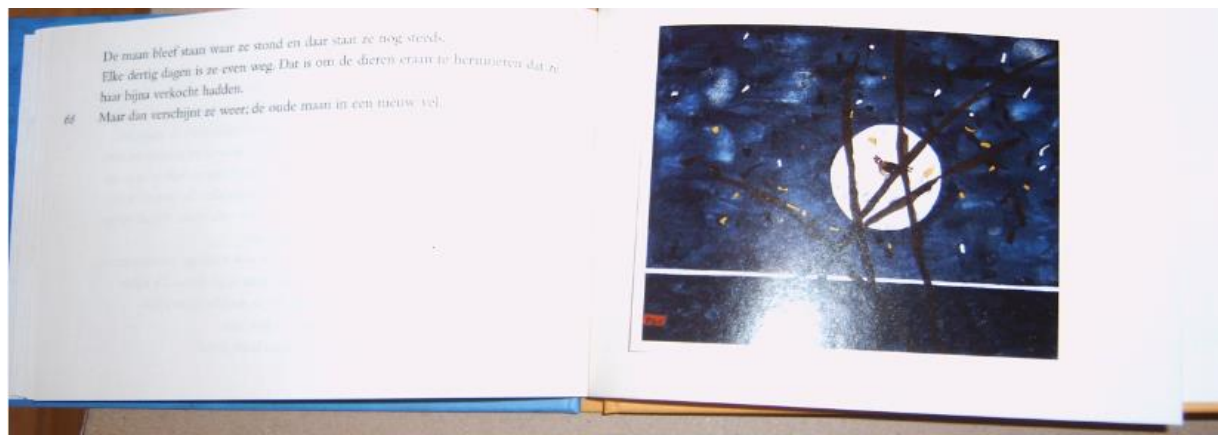
- Zou jij wel eens iemand anders willen zijn?
- Wie dan wel en waarom?
- Zou je alleen in de huid van iemand willen kruipen met je eigen gedachten of zou je alleen zijn gedachten willen overnemen? Ben je dan ook iemand anders?

Slot

Tot slot wil ik weten of de kinderen het leuk vonden en of ze het makkelijk of moeilijk vonden om op deze manier naar een verhaal te kijken. Hebben ze iets geleerd, denken ze anders over bepaalde dingen, zijn ze over bepaalde dingen gaan nadenken waar ze nog niet eerder bij stil hebben gestaan.

Foto's uit boek De ziel van Putter.

Reflectie 5:

Aan het begin van de week heb ik de kinderen verteld dat ik een boekje ging voorlezen, waar we aan het eind van de weken samen over gaan praten. Op dit moment staat in groep 4 het voorlezen centraal en wordt hier extra veel aandacht aan besteed. Dit was dus een mooie gelegenheid om deze les te geven. Ik was blij dat ik het boek van te voren zelf goed had bestudeerd en gelezen. Ik was goed op de hoogte van moeilijke stukken in de tekst die voor kinderen van 8 jaar nog wel pittig zijn. Ik heb deze delen aangepast door aan te sluiten bij het taalgebruik en niveau van de kinderen. De kinderen waren erg onder de indruk en enthousiast over het verhaal.

Ik heb iedereen zoveel mogelijk bij de les geprobeerd te betrekken. Deze les is voor sommige kinderen lastig omdat ze het moeilijk vinden voor de hele groep te praten. Ik heb iedereen geprobeerd op zijn of haar gemak te stellen en aangegeven dat we iedereen respecteren. We zijn samen naar het verhaal gaan kijken. De leerlingen vonden het een erg mooi verhaal, ze zeiden dat het verhaal soms wel moeilijk was, maar dat ze het verhaal wel begrepen. De leerlingen wisten te vertellen dat er koningen waren van de dieren die centraal stonden in het verhaal en allemaal anders dachten over de dood van Putter. We zijn hier iets verder in door gegaan door terug te kijken welke dieren er ook al weer waren en hoe die over de ziel van Putter dachten. Samen met de kinderen heb ik deze dieren en hoe zij hierover dachten op het bord geschreven. Ik merkte dat 'ziel' een erg lastig en moeilijk te bevatten woord is. Ik heb ze dan ook gevraagd wat ze denken dat het is. De volgende antwoorden kwamen hieruit; alles wat binnen in je zit/ niet hoe je eruitziet, maar wat je denkt in je hoofd.

Door deze discussie kon ik meteen de link leggen, naar wat zij dachten dat er met Putter gebeurd was. Ik vond dit één van de mooiste momenten van de les. Veel leerlingen hadden hier een mening/visie over en waren in staat om naar de visie van hun medeleerlingen te luisteren. Ik wist van te voren niet helemaal hoe diep de kinderen over dit onderwerp konden nadenken en of zij in staat waren om hun visie te verwoorden. Daarom vond ik het erg mooi om te zien dat ze wel degelijk in staat waren om hier op hun eigen manier over na te denken. Kinderen kwamen met de volgende redeneringen en visies: 'Putter is in de hemel, want als je dood gaat dan ga je naar de hemel, dieren kunnen dat ook, dus Putter is daar ook' 'Ik weet eigenlijk niet zo goed waar Putter is, misschien is hij nu wel bij de sterren of de maan' 'Ik vind het wel een beetje raar dat Putter dan ineens een ander dier is, dat kan niet volgens mij' 'Ik zou het voor Putter leuk vinden, als hij een nieuwe vogel is, dan kan hij ook zien dat de maan er nog is' 'Putter is begraven onder de grond, net zoals wij dat altijd doen met mensen'. Voor de kinderen is het moeilijk om zich te kunnen verplaatsen in de gedachten van andere kinderen. We hebben hier dan ook geen discussie over gehad. Ik merkte dat ze nog niet echt in staat waren om andere visies in zich op te nemen, ze houden vast aan hun eigen gedachten. Ik heb de kinderen wel naar elkaar laten luisteren en verteld dat ze elkaars mening moeten respecteren. Ik heb verteld dat iedereen hier anders over denkt en mag denken en dat er geen goed of fout bestaat.

Door middel van deze les heb ik geprobeerd de kinderen hun beeld van het leven te leren verwoorden, hoe denk je over bepaalde dingen.

Het betekent zowel het analyseren van je eigen gedachten, hoe ze verschillen van anderen, als ook het nadenken over speculatieve vragen. Het ging tijdens deze les niet om het vinden van goede antwoorden, maar om het ontwikkelen van het beargumenteren van vragen over het leven en over jezelf. Kinderen leren ervan dat hun argumenten van belang zijn en dat ze serieus worden genomen. Ze zijn erachter gekomen dat op sommige vragen moeilijk antwoord te vinden is.

6.3.6 Les 6: Afsluiting

Motivatie

In de vorige lessen zijn de kinderen op veel verschillende manieren in contact gekomen met het onderwerp 'verdriet'. Ze hebben nagedacht over wat verdriet voor hun betekent en wanneer zij verdriet hebben en hoe ze hier mee omgaan. Daarnaast hebben ze gekeken naar hoe medeleerlingen hier mee omgaan en hoe verschillende mensen/levensbeschouwingen omgaan met thema's rondom verdriet. Ik vind het belangrijk dat deze lessenreeks op een goede manier wordt afgesloten en dat de kinderen iets geleerd hebben van deze lessen en een bijdrage hebben geleverd in een veilig en vertrouwd pedagogisch klimaat en dat ze dit ook inzien.

Thema

Reflecteren op alles wat ze de afgelopen tijd hebben gedaan en bereikt.

Materiaal

- Digibord

- Verzamelde materialen van de voorgaande lessen
- A4tjes

Beginsituatie

- De leerlingen hebben meerdere malen terug gekeken op hun eigen handelen.
- De leerlingen zijn in staat om te vertellen wat ze leuk en minder leuk vonden.
- De leerlingen kunnen naar elkaar luisteren en respecteren elkaars mening.

Doelstelling

- De kinderen kunnen onder woorden brengen wat ze de in de voorgaande lessen hebben gedaan.
- De kinderen kunnen hun eigen mening/visie op hun eigen manier/niveau onder woorden brengen.
- De kinderen kunnen een oplossing bedenken voor een bepaald probleem.
- De kinderen kunnen reflecteren op hun samenwerking.

Inleiding

Midden in de klas staat een tafel waar alle materialen en werkjes zijn verzameld die de kinderen hebben gemaakt in de afgelopen lessen; woordwebben/schoenendozen/ foto's /briefjes. De kinderen gaan deze resultaten bekijken en mogen in het kort vertellen wat ze van de lessen vonden en van de gemaakte opdrachten.

Kern

Ik verdeel de leerlingen in vier groepjes. Elk groepje krijgt een A4tje waar ze mogen opschrijven wat ze leuk en minder leuk vonden aan de les en wat makkelijk of juist moeilijk was. Dit gaan we daarna in de klas bespreken. Ook vraag ik de kinderen wat ze ervan vonden om in groepjes te werken en of de samenwerking goed ging. Ik laat de kinderen in een kring zitten en vraag de kinderen of ze iets kunnen opnoemen wat ze geleerd hebben of iets wat ze is bijgebleven.

Ik begin zelf door een zin op het bord te schrijven: Bijvoorbeeld: 'Iedereen heeft wel eens verdriet' 'Een knuffel kan helpen'. Daarna mogen de kinderen zelf zinnen op het bord schrijven, van iets wat ze geleerd hadden of wat ze is bijgebleven, dit mag ook een woord of een tekening zijn. Samen met de kinderen bekijk ik de woorden en zinnen die op het bord zijn geschreven. Waarom hebben ze dat opgeschreven en wat vindt de rest van de klas hiervan.

Slot

Ik vertel de kinderen dat dit de laatste les was. Ik vraag de kinderen of er dingen zijn die ze nu anders zouden doen(pesten/troosten/gesprekken aangaan). We sluiten de les af door de werkjes die de kinderen hebben gemaakt te verdelen aan de kinderen die deze graag mee naar huis willen nemen.

Resultaten:

De volgende zinnen en woorden zijn getypt op het digibord:

Reflectie 6

In deze les wil ik de kinderen laten terug kijken op de afgelopen lessen en bekijken wat ze geleerd hebben en of ze tot nieuwe inzichten zijn gekomen. Zijn ze zich bewust geworden van de leerlingen om zich heen en dat iedereen wel eens verdrietig is. Zien ze in dat ze soms onbewust kinderen verdrietig maken en dat ze dit zelf ook niet leuk zouden vinden. Door deze les hoop ik straks een goed beeld te krijgen of ik mijn doelen heb bereikt en nieuwe inzichten voor mijzelf en voor de kinderen heb kunnen creëren.

De kinderen waren allemaal erg enthousiast over de voorgaande lessen en de werkjes die ze gemaakt hadden. Veel leerlingen vonden de drama en beeldende vorming les het leukst. Hier konden ze actief aan de slag en waren ze zich niet zo bewust van de boodschap die erachter zat. De leerlingen vertelden dat ze het af en toe wel lastig vonden om precies te vertellen wat ze dachten. Ik stelden de kinderen de vraag of iedereen altijd het zelfde moet denken? De kinderen waren zonder uitzondering eens dat dit niet het geval is, want iemand mag best iets anders denken net als over Putter, de vogel.

Ik ben voor het bord gaan staan en heb de volgende zin op het digibord getypt: 'Een knuffel is best fijn als je verdrietig bent'. Ik vertel dat dit iets is wat ik belangrijk vind en wat ik geleerd heb. Ik vraag de kinderen of ze van de voorgaande lessen iets hebben geleerd of dat iets is blijven hangen. Dit kan iets zijn wat iemand anders heeft gezegd, waar ze zelf zijn opgekomen of heel iets anders. Ik heb de kinderen de kans gegeven om zelf iets op het digibord te typen. Het resultaat heb ik hierboven weergegeven.

Er zit veel variatie in de antwoorden, sommige kinderen hebben een specifiek moment uit een les genomen, anderen hebben het weer algemener beschreven. Ik heb de woorden en zinnen die de kinderen hebben opgeschreven in vijf categorieën verdeeld.

- je moet helpen/troosten/vriendjes/samen/praten in de klas want dan gaat de ruzie over/als je valt heb je pijn de juf kan dan helpen
 - Hieruit blijkt dat de leerlingen inzien dat het helpt om niet alleen te zijn als je ergens mee zit, als je verdrietig bent of een probleem hebt. *Saamhorigheid*
- iedereen huilt soms/huilen
 - De leerlingen zien in dat verdriet iets is wat iedereen overkomt. Verdriet wordt nog vaak geassocieerd met huilen.
- pesten is niet leuk/als je schopt moet iemand huilen dat is zielig/sorry zeggen
 - De leerlingen hebben door dat je iemand verdriet kunt doen en dat dit niet fijn is.
- de toneelstukjes waren heel leuk/de schoenendozen zijn heel mooi
 - De leerlingen geven hun mening over een opdracht die ze hebben gemaakt.
- Putter de vogel is in de hemel/de vogel is bij de maan/de vogel is niet verdrietig denk ik/putter is begraven
 - De leerlingen zijn in staat om over levensbeschouwelijke onderwerpen na te denken en hier een visie over te formuleren.

Ik merk dat ik nu een duidelijker beeld heb over hoe de leerlingen nadenken, wat er in ze omgaat en hoe ze tegen verdriet aan kijken. Door deze opdracht heb ik de kinderen bewust proberen te laten nadenken over wat ze de afgelopen weken geleerd/gehoord en gezien hebben.

Samen met de kinderen ben ik gaan kijken wat ze van de uitkomsten op het bord vonden en waarom ze een bepaalde zin of woord hebben opgeschreven. Voor veel kinderen was het opschrijven niet zo lastig, maar het verwoorden van waarom ze het hadden opgeschreven wel. Ik heb de kinderen hier door middel van vragen bij proberen te helpen. Zo zei een leerling die 'praten in de klas want dan gaat de ruzie over' het volgende: 'omdat je boos blijft als je niet praat en als je niet praat kun je ook geen sorry zeggen en als je geen sorry zegt blijf je boos. Dus helpt het om te praten in de klas' De gedachten gang van de kinderen kan soms lastig te volgen zijn, maar eigenlijk ook weer heel logisch als je goed luistert naar wat ze zeggen. Ik merk door deze vragen dat de kinderen daadwerkelijk nadenken en een reden hebben waarom ze iets op het bord hebben geschreven.

Tijdens de afsluiting hebben we het erover gehad wat anders zou kunnen in de klas met betrekking tot pesten/troosten/gesprekken aangaan. De kinderen vonden dat het belangrijk is om elkaar te helpen en dat je tegen iemand moet kunnen zeggen als je iets niet leuk vindt wat hij doet. Hierdoor heeft de ander de kans om hier mee te stoppen. Mocht dit nog niet lukken dan zal de juf ingeschakeld moeten worden. Ook vinden ze het belangrijk dat als kinderen huilen ze getroost worden door ze te laten meespelen of samen naar de juf te gaan. Als laatste heb ik de kinderen er nog op gewezen dat je soms moet opletten wat je tegen andere kinderen zegt, soms heb je zelf niet altijd door dat kinderen door dingen die jij zegt of doet erg verdrietig kunnen worden.

7.Reflectie

In mijn reflectie ga ik terug kijken naar mijn gehele onderzoek. Ik ga dit doen door te reflecteren op mijn onderzoeksvraag en leervragen. Daarna kijk ik terug naar mijn professionele identiteit en naar wat dit alles nou betekent voor mijn toekomst.

7.1 Reflectie op mijn onderzoeksvraag

Door middel van mijn onderzoek ben ik erachter gekomen dat er veel verschillende oorzaken zijn die kunnen leiden tot verdriet bij kinderen. Dood, ziekte, verhuizing, ruzie en echtscheiding zijn situaties die gevolgen hebben voor een kind en voor het schoolleven. In de praktijk heb ik gezien dat kinderen ook verdriet ervaren door minder ingrijpende ervaringen, zoals ruzie op het schoolplein of lichamelijke pijn. Daarnaast kan pesten ook leiden tot groot verdriet en gevolgen hebben voor het gedrag van kinderen. Hoe kinderen omgaan met verlies hangt voor een deel af van de persoonlijkheid van het kind zelf. Wat mij opviel is dat de begeleiding van de ouders hier een erg belangrijke rol in speelt en dat deze aanpak ze bij zal blijven tot in de volwassenheid.

Het begrip dood verandert naarmate ze ouder worden, als leerkracht is het daarom ook belangrijk om te weten hoe kinderen in verschillende leeftijdscategorieën denken over de dood, om zich te kunnen inleven in het kind. Het is goed om te weten hoe je kinderen kunt herkennen die verdriet hebben en niet in staat zijn om dit alleen te verwerken. In de praktijk heb ik gemerkt dat er kinderen zijn die huilen en komen vertellen wat er gebeurd is, maar wat doe je als dit niet het geval is. Verdriet gaat vaak schuil achter een andere emotie. Verdriet om verlies gaat gepaard met emotionele fases. Verdriet begint vaak met ongeloof, overlappend in tijd door rouw, boosheid en depressie. Hoe verder je in de tijd gaat, hoe meer de oorzaak van het verdriet wordt geaccepteerd. Verandering in gedrag van de kinderen kan laten zien dat zij lijden onder het verdriet en steun en erkenning nodig hebben. Hun normale gedrag verandert, zo kunnen ze zich gaan terugtrekken, agressie vertonen, in bed gaan plassen, gebrek aan concentratie ondervinden of zich vastklampen. Ik vind het dan ook belangrijk dat ouders en leerkracht kinderen die te maken hebben met verdriet goed in de gaten houden en de veranderingen in gedrag serieus nemen. Hierdoor heb je meer kans dat je op tijd kunt ingrijpen en de kinderen kunt helpen met de verwerking en erkenning in hun verdriet.

De maatschappij speelt ook een rol in het omgaan met verdriet en het uiten van emoties. In onze maatschappij worden emoties nog vaak gezien als iets minderwaardigs. Verdriet wordt nog te vaak geassocieerd met zwak, vooral bij mannen is hier sprake van. Vaak worden emoties die prettig voelen als positief gezien, en emoties die ongemakkelijk zijn als negatief. Er wordt in elke cultuur weer anders omgegaan met emoties en ik besef dat het belangrijk is om deze kennis en informatie mee te nemen als je je gaat verdiepen in verdriet bij kinderen. Ik had al gezien dat ouders een grote invloed hebben in hoe hun kinderen met verdriet omgaan, wat weer door deze maatschappij beïnvloed is.

Ik wil als leerkracht in staat zijn om leerlingen zo goed mogelijk te begeleiden en te steunen als zij te maken krijgen met verlies of verdriet. Ik heb geleerd dat het bij verlies belangrijk is om te luisteren naar het kind, het te leren begrijpen en hun emoties te accepteren en hun gevoelens zeer serieus te nemen. Ook is het erg belangrijk dat de leerlingen zichzelf niet verstoppen, het kind zich in de groep

bevindt en het meedoet met de dagelijkse routine. Kinderen kunnen verschillende gevoelens ervaren zoals schuld, beschuldiging/ boosheid en bezorgdheid. Deze negatieve gevoelens kun je als leerkracht proberen weg te nemen.

Ik wil in mijn klas een veilig pedagogisch klimaat creëren, zodat kinderen graag naar school gaan, zich veilig en gerespecteerd voelen. Ik vind het belangrijk dat kinderen inzien dat de klas een vertrouwde omgeving is waar ze hun problemen kunnen bespreken en waar er naar ze geluisterd wordt en hun verdriet erkend wordt. Ook wil ik ze bewust maken van bepaald gedrag dat er voor zorgt dat andere leerlingen verdriet ervaren, zoals pesten en ruzie. Door mijn praktijkdeel heb ik een beter beeld gekregen van wat kinderen verstaan onder verdriet en hoe zij hier mee omgaan. Ik heb gemerkt dat leerlingen(8/9 jaar) verdriet met veel verschillende thema's associëren. Verdriet door dood staat naast verdriet om een gebroken been en verdriet om ruzie. Ook zijn de kinderen al in staat om bij verdriet te denken aan dingen als troosten, god, goed maken en hulp bieden.

Het is belangrijk dat je als leerkracht kinderen met verdriet probeert te begrijpen. Door de lessen die ik heb gegeven rondom het thema verdriet heb ik mij kunnen inleven in de leefwereld van de kinderen rondom dit thema. Ik heb een aantal zaken waargenomen die ik waardevol vind in het leren begrijpen van kinderen en hun verdriet. Troosten is voor volwassenen vaak nog moeilijk en voor een kind op deze leeftijd is dit zeker een erg lastig onderwerp om in de praktijk te brengen. Maar ik heb gemerkt dat zij op hun eigen manier medeleerlingen helpen die verdrietig zijn of met een probleem zitten. Ze helpen het kind door de leerkracht te informeren of het kind in hun spel en dagelijkse routine te betrekken. De kinderen zijn nog vrij stellig in hun visie over de dood en nog niet goed in staat om een andere visie hierover toe te laten. Hoe kinderen over dit onderwerp denken hangt bijna helemaal af van hoe ze hier thuis over denken. Als ouders vertellen dat 'opa' naar de hemel is, dan betekent dit dus dat er een hemel bestaat. Klein verdriet kan bij kinderen net zo snel weer gaan als het komt. Vaak is een luisterend oor en een excuus genoeg om weer vrolijk verder te gaan.

Pesten en hevige ruzie kunnen een grote impact hebben op het geluk van het kind op dat moment of in de toekomst. Ik vind het daarom ook belangrijk dat leerlingen inzien dat ze kinderen, als is het soms onbewust, pijn doen door de dingen die ze zeggen of doen. Ik heb in een rollenspel proberen te kijken hoe kinderen hier over denken en of ze weten hoe ze hier mee om moeten gaan. De leerlingen zijn zich wel bewust van het feit dat het niet 'leuk en goed' is om kinderen te pesten en verdriet aan te doen. In theorie weten ze heel goed dat dit niet kan, maar de praktijk laat vaak anders zien. Omdat pesten en ruzie vaak leiden tot verdriet bij kinderen, vind ik het als leerkracht erg belangrijk om hier veel aandacht aan te besteden. Door sociale emotionele lessen en gesprekken, kinderen bewust te maken van hun gedrag kun je hier aan werken. Daarnaast draagt een goed pedagogisch klimaat in mijn ogen ook voor een groot deel bij hoe kinderen met elkaar omgaan en hoe zij zich voelen. Ik heb geleerd dat een leraar kan helpen en een rol kan spelen bij het verwerken van verdriet. Daarnaast is een leerkracht verantwoordelijk voor het creëren van een veilig leer en leefklimaat voor de kinderen.

7.2 Reflectie op mijn leervragen

In hoofdstuk 2.3 heb ik een aantal leervragen opgesteld, waar ik gedurende mijn onderzoek aan wilde werken. Hieronder staat de reflectie op mijn leervragen.

Vakinhoud: Wat is de kern van de kennis in het vak?

**Je verantwoordt je onderwijsactiviteiten godsdienst/levensbeschouwing vanuit je inzicht in basisbegrippen en de basisstructuur van het vak godsdienst/levensbeschouwing.*

Door middel van de theorie heb ik kennis opgedaan over het onderwerp verdriet. Ik heb meer inzichten ontwikkeld op het gebied van levensbeschouwing en hoe ik dit in lessen naar voren wil brengen. Ik ben erachter gekomen welke basisbegrippen ik tijdens de lessen bespreekbaar wilde maken. Ik heb leerdoelen geformuleerd die hier mee samenhangen. Door middel van een woordweb heb ik de voorkennis van de kinderen proberen te activeren en de leefwereld van de kinderen centraal te stellen. Zij brachten het begrip verdriet weer in verband met andere begrippen die pasten bij het thema. Ook heb ik rekening gehouden met de basisstructuur van het vak levensbeschouwing. Zo heb ik de vormingsgebieden levensbeschouwing/godsdienst, ethiek en rituele vorming aan bod laten komen. We hebben het tijdens de lessen gehad over normen en waarden, rituelen die bij de dood horen, verschillende geloven en levensvragen. Doordat ik van te voren goed nagedacht had over de basisstructuur, basisbegrippen en leerdoelen was het minder moeilijk om tijdens het reflecteren mijzelf te verantwoorden. Ik vond het belangrijk om een koppeling te maken tussen het onderwerp verdriet en de lessen in de praktijk.

Eigen vaardigheid: Wat moet je zelf kunnen/weten etc.?

**Je reflecteert en communiceert op het niveau van overtuiging, identiteit, zingeving en waarden, zowel persoonlijk als gericht op de maatschappelijke betekenis.*

**Je hanteert bronnen (beelden en verhalen) van christelijke en andere levensvisies: opzoeken, bestuderen, interpreteren, zoeken naar betekenissen.*

Door middel van mijn theorie en praktijk heb ik geleerd om vanuit een levensbeschouwelijk oogpunt naar zaken te kijken. Ik heb een aantal normen en waarden centraal gesteld, omdat ik erachter ben gekomen dat ik deze erg belangrijk vind en wil overbrengen op kinderen. Elkaar respecteren en naar elkaar luisteren heb ik dan ook in mijn lessen benadrukt en hier samen met de kinderen aan gewerkt. Ik ben erachter gekomen dat de persoonlijkheid van het kind invloed heeft op de verwerking van verdriet maar dat begeleiding van de omgeving en de maatschappij ook een grote invloed hebben op het verloop van het verwerkingsproces.

**Je hanteert beelden en verhalen op symbolische wijze.*

Ik vind het erg interessant om verschillende levensvisies te bestuderen en het moraal/de essentie achter levensbeschouwelijke verhalen spreken mij ook erg aan. Ik heb een verhaal met een godsdienstige achtergrond gekozen dat aansluit bij de belevingswereld van de kinderen. Dit verhaal ben ik gaan voorlezen en samen met de kinderen gaan bekijken. Door de gebeurtenissen en begrippen samen te bekijken zijn de kinderen achter de boodschap van het verhaal gekomen. Ik wilde de kinderen meegeven dat je soms iemand best veel verdriet kunt aandoen, maar dat

iedereen fouten maakt, en dat je ze ook kunt goedmaken en deze fouten ook weer vergeven kunnen worden.

Vakdidactiek

**Je begeleidt kinderen bij het leren kijken naar de werkelijkheid vanuit zingeving.*

Ik vind het belangrijk dat kinderen elkaar respecteren en tijdens mijn lessen heb ik hier dan ook aan gewerkt. De kinderen moeten weten dat er naar ze geluisterd wordt en dat wat ze te vertellen hebben belangrijk is. In de lessen hebben de leerlingen geleerd dat hun mening/visie er toe doet en dat hier geen goed of fout in bestaat. Door de 'filosofische' les hebben de kinderen gekeken naar hoe zij denken over een 'ziel' en wat er dan gebeurt als je dood bent. De kinderen hebben naar elkaar geluisterd en gezien wat voor andere kinderen en voor henzelf belangrijk is. In mijn praktijklessen hebben de kinderen hun ervaringen kunnen delen en gekeken naar hoe zij in een bepaalde situatie die in werkelijkheid zou kunnen plaatsvinden reageren en wat zij belangrijke normen en waarden vinden.

Je maakt op een kritische manier gebruik van bestaande methodes voor godsdienst/levensbeschouwing.

Tijdens mijn stage heb ik gewerkt met de methode 'trefwoord', ik ben hier ook kritischer naar gaan kijken. Door de scheurkalender worden de kinderen actief bij de les betrokken en worden zij enthousiast voor de lessen gemaakt. Wat ik erg goed vind is dat de methode niet alleen Bijbelverhalen bezit, maar zich ook probeert toe te spitsen op de leefwereld van de kinderen. Hierdoor kunnen de leerlingen naar mijn inzicht de verhalen beter begrijpen. Je kunt aan de hand van deze verhalen ook belangrijke onderwerpen bespreekbaar maken zoals; hebzucht, eerlijkheid, complimenteren etc. Ik mijn beleving wordt er te weinig aandacht besteed aan andere religie en levensbeschouwingen. Het is heel erg toegespitst op het Christendom, het is natuurlijk ook een christelijke methode, maar ik had hier graag iets meer variatie ingezien. Ik heb ook de methode 'Hemel en Aarde' bestudeerd. Ik heb het idee dat hier meer aandacht wordt besteed aan andere geloven. Hierdoor zijn de kinderen ook in staat om te begrijpen waarom mensen bepaalde gebruiken hebben en regels willen naleven.

Visie op het vak- vormingsgebied

**Je hanteert in je onderwijsactiviteiten een vakconcept, waarin zichtbaar is dat kinderen bij godsdienst/levensbeschouwing aandacht besteden aan de zin van dingen en gebeurtenissen met gevoel, verstand en verbeelding, met als doel het stimuleren van hun levensbeschouwelijke en morele ontwikkeling, en het leren participeren in een multiculturele samenleving.*

Tijdens mijn theoriestudie ben ik het boek 'De ziel van Putter, een fabel over de dood' tegengekomen. Ik was erg onder de indruk en enthousiast over dit boek en de levensbeschouwingen die hierin naar voren komen. Ik heb het boek aangeschaft en ben dit in de klas gaan voorlezen. Dit verhaal laat de kinderen op een mooie wijze kennismaken met verschillende levensbeschouwingen over de dood. De dieren in het boek representeren eigenlijk de verschillende visies van de mensen in onze multiculturele maatschappij. Door dit boek te bespreken leren kinderen na te denken over hun eigen gedachten omtrent dit onderwerp.

7.3 Reflectie op mijn professionele identiteit en de toekomst

Ik heb mijn hoofdstuk 'Mijn professionele identiteit' afgesloten met de volgende woorden:

De ontwikkeling van mijn visies op het gebied van godsdienst/levensbeschouwing staat niet stil. Ik hou dit in beweging door de mensen om mij heen, door kritisch te blijven en in gesprek te gaan. Hierdoor heb ik de kans om mijn visie te blijven verbreden en te delen met andere mensen

De grote vraag die ik nu aan mijzelf stel is of ik ook daadwerkelijk vooruit ben gegaan, heb ik een stap of zelfs meerdere stappen gezet, op weg naar verbreding van mijn visie. Hoe heeft deze ontwikkeling plaatsgevonden, hoe heeft dit mij als leerkracht veranderd en wat betekent dit voor de toekomst. In deze reflectie ga ik daar antwoord op proberen te vinden.

Het begrip verdriet is in levensbeschouwelijk opzicht erg interessant. Ook op het gebied van godsdienst is er een link te leggen. In mijn opinie kan een geloof mensen helpen in het omgaan met verdriet en in het vinden van een bepaalde troost, ook al is dit nooit bewezen. Dit onderzoek heeft mijn visie over het leven verbreed en mijn kijk en kennis over 'verdriet' vergroot. Daarnaast heeft het ook weer veel nieuwe vragen opgeroepen rondom het thema verdriet. Hoe gaan mensen om met troost en wat maakt ons capabel of incapabel om te troosten. Het verhaal 'de tranenkruikjes' vertelt mij dat je naar mensen kunt luisteren, je in kunt leven, maar dat je pas in staat bent om echt te troosten als je het verdriet zelf hebt meegemaakt. Dit zet mij weer aan het denken, ben je pas in staat om echte troost te bieden als je het verdriet kent?

Als ik terugkijk naar mijn professionele identiteit merk ik dat ik kritischer ben geworden en hierdoor niet alleen mijn visie heb verbreed maar ook heb bijgesteld. Ik hoef nog steeds niet zo zeer te begrijpen waarom mensen in bepaalde dingen geloven, als ik maar kan begrijpen dat zij daar kracht en energie uit kunnen halen. Maar ik merk dat ik meer moeite heb gekregen met de link tussen geloof en kinderen. Ik heb soms het gevoel dat het geloof dat door ouders of de school wordt opgelegd de vorming van de visie en eigen gedachten van kinderen in de weg staan. Dit gaat dan vooral op in wat extremere gevallen. Ik merk dat islamitische scholen in de belangstelling staan. Los van het feit dat de kwaliteit van het onderwijs goed of slecht is, is het voor veel mensen voornamelijk omdat ze islamitisch zijn. Maar de bijna fundamentalistische Christelijke basisscholen worden even vergeten. Ik heb hier naar mijn eigen schrik een grote afkeer tegen gekregen. Maar het lukt me niet om in te zien dat kinderen hier een goed beeld krijgen van onze multiculturele samenleving en hoe zij respect voor andere mensen kunnen ontwikkelen. In mijn ogen hebben deze kinderen geen kans om hun eigen visies en gedachte te ontwikkelen. Ik vraag mij dan ook af, of zij hierdoor niet worden tegengehouden in het ontwikkelen van de manier waarop zij in het leven willen staan. Ik ben me nog meer bewust geworden van de invloed die ouders en leerkracht hebben in het ontwikkelen van de visie van kinderen. Natuurlijk is het belangrijk dat er rekening wordt gehouden en respect is voor de visie van de school en de ouders, maar het moet een bijdrage zijn en niet in de weg staan. Dit heeft mij een nieuwe vraag opgeleverd die ik als leerkracht verder wil ontdekken en uitdiepen: **'Visie en gedachten van kinderen; dragen we bij of staan we in de weg?'**

Ik heb het gevoel dat dit onderzoek mij maar weer eens vertelt dat de link naar de leefwereld van de kinderen ontzettend belangrijk is. Kan ik er voor een leerling zijn en steun bieden als ik hem niet begrijp en als ik niet weet wat er in zijn belevingswereld omgaat. Ik denk niet dat dit mogelijk is en

dat je dan ook belangrijke informatie en kennis mist om een goed pedagogisch klimaat te creëren. Ik heb nooit zo stil gestaan bij dit verband en dit nieuwe inzicht heeft mij inspiratie gegeven. Inspiratie om mij ook op andere vlakken te verdiepen in de leefwereld van de kinderen, in belangrijke zaken als: zelfvertrouwen, vriendschap en angst.

Ik sta nog altijd achter mijn keus om de levensbeschouwelijke richting te kiezen. Hierdoor heb ik mij vrij kunnen verdiepen in verschillende geloven en overtuigingen. Ik ben in staat geweest om de kinderen kennis te laten maken met verschillende ideeën en levensbeschouwingen. Zo laat ik de leerlingen een stukje zien van onze wereld en multiculturele samenleving. Met het oog op het feit dat zij zelf hun visie moeten kunnen vormen en met respect voor de normen en waarden van de school en het gezin

Door dit onderzoek merk ik dat ik meer wil. Ik wil weten waarom mensen geloven in iets dat niet te verklaren is, waar halen zij kracht uit en waar baseren zij hun waarden in het leven op. Ik wil antwoorden vinden op de bijna onuitputtelijkheid van vragen omtrent godsdienst/levensbeschouwing. Ik wil mijn visie op de wereld en het leven nog meer vergroten, terwijl ik weet dat dit met de tijd zal komen. Al sinds ik mij kan herinneren ben ik erg geïnteresseerd geweest in het filosoferen en levensbeschouwelijke vragen, deze nieuwsgierigheid is alleen maar aangewakkerd. Ik ben ervan overtuigd dat ik deze inspiratie en motivatie kan gebruiken in mijn ontwikkeling als mens en in de ontwikkeling van mijzelf als leerkracht.

8. Literatuurlijst

Bronnen

Van de Ven P. (2001) *De ziel van Putter een fabel over de dood*, Rotterdam. Ad. Donker

Jewett. C.L. (1984) Verdriet om verlies, Gottmer

Lewis C.S. (1989) Verdriet, dood en geloof, Uitgeverij van Wijnen

Kohler H. (2006) *Over angstige verdrietige en onrustige kinderen*, Vrij Geestesleven

Verliefde E. (2005) Ruimte voor verdriet omgaan met kinderen en verliessituaties, Uitgeverij Acco

Keirse M., Keirse K. (2008) *Helpen bij verlies en verdriet*, Lannoo

Feldman, S. (2005) *Ontwikkelingspsychologie*, Amsterdam. Pearson Educaton.

Kallenberg T. (2007) *Ontwikkeling door onderzoek, een handreiking voor leraren*, ThiemeMeulenhoff

Internetbronnen

Stachowitz. J, Volksverhalen Almanak. Geraadpleegd op 15 oktober 2010,
http://www.beleven.org/verhaal/de_tranenkruikjes

Sherft, T (1981), Volksverhalen Almanak. Geraadpleegd op 15 oktober 2010,
http://www.beleven.org/verhaal/het_verlies_van_verdriet

Caland, W, Volksverhalen Almanak . Geraadpleegd op 15 oktober 2010,
http://www.beleven.org/verhaal/de_dood_is_van_ons_allemaal

Basischool ‘ de Grifioen.’, Geraadpleegd op 3 december 2010. <http://www.bsdegriffioen.nl/>

Nieuwenbroek. A, Ruigrok. J, Kayser, D. (1996/1997), *Sociaal emotionele ontwikkeling in het basisonderwijs*. Geraadpleegd op 10 december 2010,
<http://www.sociaalemotioneel.nl/omgaanmet/00010/>

Van Doorn. M,(2003) *Verlaat Verdriet*. Geraadpleegd op 12 december 2010,
<http://www.ankersmid.nl/artikelen/art8.htm>

Heij de Boer. A, Bijbelidee, Geraadpleegd op 6 januari 2011,
<http://www.bijbelidee.nl/bestanden/files/Luister%20maar/De%20regenboogbonk.pdf>

BBC Health, How bereavement affect schilderen, Geraadpleegd op 25 februari 2011, http://www.bbc.co.uk/health/emotional_health/bereavement/bereavement_effectschildren.shtml

Centrum Kinderfilosofie Nederland, Kinderfilosofie, Geraadpleegd op 1 maart 2011, <http://www.kinderfilosofie.nl/kinderfilosofie/CKN-kindfilos.html>

Dept. of Sociology & Anthropology, Georgia Southern University Statesboro, Geraadpleegd op 2 maart 2011, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=%22Malcom%20NL%22%5BAuthor%5D>

U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES, Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Geraadpleegd op 4 maart 2011, www.samhsa.gov

9. Bijlage

9.1 Het verlies van verdriet

Een boeddhistisch verhaal over treuren om vergankelijkheid

Eens werd de Bodhisattva geboren in het huis van een landeigenaar. Knaap Sujata noemden ze hem. Toen hij al een grote jongen was, stierf zijn grootvader.

Sujata's vader, na de dood van zijn vader overmand door verdriet, haalde de beenderen van de verbrandingsplaats. Hij richtte in zijn eigen park een lemen grafheuvel op en na de beenderen daar begraven te hebben tooide hij telkens als hij daar kwam de grafheuvel met bloemen.

Niet bij machte zijn gedachten te verzetten jammerde hij, hij baadde niet en wreef zich niet in met oliën, hij at niet en behartigde zijn zaken niet. Hem aanziende dacht de Bodhisattva: "Mijn vader wordt sinds de dood van m'n grootvader gekweld door verdriet. Ik ben de enige die hem daarvan kan genezen, ik zal hem met een list van zijn verdriet verlossen."

Toen hij buiten de stad een dode koe zag liggen, haalde hij gras en drinkwater, legde dat de koe voor en zei: "Eet, eet! Drink, drink!" Voorbijgangers die hem zagen, zeiden: "Beste Sujata, ben je niet goed wijs, je geeft gras en water aan een dode koe!" Hij zei geen woord terug. Daarop gingen die mensen naar zijn vader en zeiden: "Je zoon is gek geworden, hij geeft gras en water aan een dode koe." Toen hem dat bericht werd, verdween het verdriet van de landeigenaar om zijn vader en rees er bezorgdheid over zijn zoon. Hij snelde toe en zei: "Lieve Sujata, ben je niet bij je verstand, waarom geef je gras en water aan een dode koe?" en hij sprak twee verzen:

"Waarom dan toch maai je haastig het groene gras af,

Momp'lend: eet, eet, tegen een oude koe
waaruit het leven geweken is?

Want door geen voedsel of drank
kan een dode koe zich verheffen

En je praat vergeefs tegen haar - zó dom ben jij!"

Daarop antwoordde de Bodhisattva met de verzen:

"Zoals vroeger is daar nog het hoofd,
zijn er de voor- en achterpoten en de staart,

En zijn daar nog de oren: me dunkt - de koe kan opstaan!

Van mijn grootvader is geen hoofd,
zijn geen handen en voeten meer te zien -

Gij, die jammert op een lemen grafheuvel - zijt gij niet dom?"

Dit horende dacht de vader van de Bodhisattva: "Mijn zoon is wijs, hij weet de juiste houding ten opzichte van deze wereld en de wereld van de overzijde - om mij tot rede te brengen haalde hij dit stukje uit!" En hij zei: "Lieve, verstandige Sujata, ik begrijp nu dat al wat ontstaan is ook voorbijgaat, van nu af aan zal ik niet meer treuren. Iemand als jij mag met recht heten: een zoon die zijn vaders verdriet wegneemt!" En daarop zong hij zijn zoons lof:

"Waarlijk, mij die brandde gelijk een met botervet begoten vuur

Als met water besprenkelend, doofde je heel mijn verdriet.

Waarlijk, de pijn, die in mijn hart was gestoken, trok je uit,

Jij die mij, toen ik boordevol verdriet was,

van het verdriet om de vader genas.

Nu de pijn is verwijderd, ben ik vrij van verdriet en zorgeloos,

Ik treur noch jammer meer, naar jou luisterend, knaap.

Zo handelen wijzen, die vol mededogen zijn,

Zij helpen anderen af van verdriet, zoals Sujata zijn vader."

9.2 De tranenkruikjes

Een sprookje van Juanita Stachowitz over de magie van de traan

Er was eens een zondagskind. Een meisje, gebracht door een vallende ster, geboren uit de wens van haar moeder en het verlangen van haar vader. Haar ouders hielden onvoorwaardelijk van haar en zij van haar ouders. Haar jeugd was rijk en beschermd omdat vader en moeder altijd klaar stonden om valkuilen te dichten, veiligheidsnetten te spannen en rimpels glad te strijken.

Natuurlijk bleek het onmogelijk om teleurstellingen en zorgen buiten de deur te houden. Het leven koos haar eigen wegen om het meisje de nodige lessen te laten leren. Maar altijd weer kon het zondagskind vertrouwen op het begrip en de troost van haar ouders. Omdat ze dat zo'n geweldig geschenk vond, wilde zij dit op haar beurt aan anderen doorgeven. Ze ontwikkelde allereerst de gave om goed te luisteren. Daarna probeerde ze zich in te leven, te begrijpen en niet te oordelen. Ze merkte dat ze hiermee veel voor anderen kon betekenen, maar toch... Het troosten, dat was zo verschrikkelijk moeilijk. Nu had ze horen vertellen over een wijze vrouw die in haar leven zoveel had meegemaakt dat ze alles wist over tranen en troosten. Zij zou haar vast de kunst van het troosten kunnen leren.

Toen het meisje bij de vrouw om raad kwam, keek deze eens diep in de jonge ogen.

"Lieve kind, probeer er voorlopig eerst gewoon voor anderen te zijn. Je hebt het zeker in je om te troosten, maar dat vermogen kan alleen groeien door tranen. Echt troosten kun je pas als je alle soorten tranen hebt gehuild. Ik geef je een aantal kruikjes mee, tranenkruikjes. Telkens als emotie je ogen met tranen vult, vang je een paar druppels op. Voor elk gevoel neem je een ander kruikje. En als je de tranen van je diepste verdriet hebt opgevangen, kom je bij me terug."

Teleurgesteld ging het meisje naar huis. Tranen. Dat lastige prikken in haar ogen, zoals nu. Het gevecht om die druppels niet over haar wangen te laten lopen. De schaamte om haar zwakheid te laten zien. En juist dat zou noodzakelijk zijn om te groeien? Ze verloor het gevecht of misschien gaf ze zich over. Tranen van teleurstelling druppelden in het eerste kruikje.

Er gingen jaren voorbij. Terwijl het meisje in vrouw en moeder veranderde, zorgde het leven ervoor dat ze ook de andere kruikjes vulde. Er vloeiden tranen van gekwetste trots, machteloosheid, eenzaamheid, angst, pijn en boosheid. Maar ook van geluk, ontroering, opluchting en blijdschap. Ze bewaarde de kruikjes zorgvuldig, tot uiteindelijk ook de tranen van het diepste verdriet haar ogen verlieten en in het laatste lege kruikje vloeiden.

Het duurde even voordat ze zich sterk genoeg voelde om terug te gaan naar het tranenvrouwtje. Toch leek het of de oude, wijze vrouw op haar had zitten wachten. Ze glimlachte terwijl ze op een na alle kruikjes van haar gast aanpakte. Een voor een liet ze de kruikjes leeg druppelen op een uitholling in een grote steen. Zodra de druppels de steen raakten, veranderden ze in prachtige kralen. Elke emotie kreeg een andere tint zodat er uiteindelijk een regenboog aan kralen lag.

Toen vroeg ze: "En mijn kind, welke tranen zitten er in het laatste kruikje, het kruikje van het diepste verdriet?"

"De tranen om hen die ik meer liefheb dan mezelf," was het antwoord.

De oude vrouw knikte goedkeurend. Ze liet de druppels uit het laatste kruikje op de steen vallen. Samen keken ze hoe de tranen in glazen kralen veranderden. Transparante kralen met kleine gekleurde flonkertjes. Betoverend mooi.

"Zuiver verdriet met flonkertjes acceptatie, liefde, vertrouwen, vergeving en mededogen. Dit," zei de wijze vrouw terwijl ze begon te rijgen, "zijn de tranen van de ziel." Heel aandachtig reeg ze alle kralen aaneen tot een prachtige ketting en hing deze liefdevol om de hals van de jonge vrouw.

"Wie deze kralen van het leven heeft gekregen, weet wie en hoe ze troosten mag."

En het zondagskind begreep.

9.3 De Ziel van Putter

Samenvatting:

De ziel van Putter (een fabel over de dood)

Pauline van de van, Ad. Donker-Rotterdam 2001

Kauw de koning van de vogels roept op een dag alle koningen van de verschillende dieren en hun onderdanen bijeen, ook de mensen zijn welkom. Er is een bod op de maan gedaan en ze moeten gaan beslissen of ze de maan willen verkopen. Maar op dat moment valt een vogel, Putter, dood uit de boom. De dieren weten niet zo goed wat er aan de hand is en waar de ziel van Putter gebleven is. De dieren gaan in gesprek met elkaar om te kijken wat er nou met Putter is gebeurd. Kauw vindt: weg is weg. Gaai vindt het een onoplosbaar probleem en zonde om over na te denken. Keizer Varken denkt dat de ziel van Putter nog ergens aanwezig moet zijn, misschien wel in een ander lijf. Dan gaan ze een weddenschap aan; Koning Kauw wil een nieuw lichaam zien met een oude ziel erin, voor de volgende lente zou beginnen. De inzet is de maan. Als de lente opnieuw is aangebroken keren alle dieren weer terug naar de plek waar ze zich vorig jaar verzameld hadden. Ze gaan kijken of er een andere ziel in een lichaam zit. Het lijkt erop dat Kauw de weddenschap gaat winnen, maar dan zorgt Gaai voor een discussie. Want ook al zit iedereen nog in zijn zelfde lichaam wil dat niet zeggen dat het onmogelijk is. Toch wint Kauw en gaat hij de maan verkopen, maar op het moment dat hij dat wil doen komen er vinders, mugjes aan vliegen. Ze zeggen het volgende: 'Wij zijn de rupsen waar u niks aan dacht te hebben, dezelfde zielen groeten u! In nieuwe lichamen!' Voor de dieren bewijst dit dat er zoveel niet te zien is, maar dat dit niet betekent dat het er niet is. Uiteindelijk wordt de maan niet verkocht en blijft hij waar hij is. Velen zien de ziel van Putter elke keer als ze naar de maan kijken en elke dertig dagen is de maan bijna weg, dat is om de dieren eraan te herinneren dat ze haar bijna verkocht hebben. De ziel van Putter heeft de maan gered.

9.4 De regenboogbonk

De regenboogbonk

Oma is op bezoek. 'Kijk eens Floor,' zegt ze. 'Ik heb een cadeautje voor je.' Ze geeft Floor een klein rond pakje. Floor doet snel het papiertje eraf. 'Wow,' zegt ze, 'wat mooi!' In haar hand glinstert een bonk. Niet een gewone bonk, nee, één met alle kleuren van de regenboog. Kijk, als je hem in het zonlicht houdt, schitteren al die kleuren. Floor fluistert: 'Deze bonk is te mooi om mee te knikken. Stel je voor als ik hem verlies. Ik stop hem in mijn

knikkerzak en neem hem mee naar school.

Het is druk op het schoolplein. Overal zie je kinderen die aan het knikkeren zijn. Joost heeft een grote zware knikkerzak. Hij roept: 'Ik heb de meeste knikkers van de hele school. Ik kan mijn knikkerzak bijna niet meer tillen! En kijk eens.' Joost graait in zijn knikkerzak en haalt een prachtig gekleurde mega bonk tevoorschijn. 'Net nieuw.' roept hij. 'Is hij niet gaaf?' 'Wow,' zeggen de kinderen die om hem heen staan. 'Dit is mijn geluksbonk,' zegt Joost. 'Daarom win ik zo vaak.'

De bel gaat. Hè, wat jammer, ze moeten naar binnen. Alle kinderen rennen naar de deur. Joost telt nog gauw de knikkers die hij heeft gewonnen. Floor tikt Joost op zijn schouder. Ze opent haar hand. 'Kijk eens Joost. Ik heb ook zo'n prachtige regenboogbonk. Ik dacht dat ik alleen zo'n mooie had. Zie je dat, het lijken wel tweelingbonken.' Ze moeten er samen om lachen.

Als het weer tijd is om buiten te spelen, rennen de kinderen meteen naar de knikkerpotjes. 'Wie doet er met mij mee?' roept Joost. Hij grabbelt in zijn zak met knikkers. Maar wat is dat? Hij laat nog eens zijn vingers langs al zijn knikkers gaan. 'Hé jongens, die mooie regenboogbonk is weg. Dat is raar! Vanmorgen heb ik hem nog laten zien.' Alle kinderen helpen met zoeken. In het gras, bij de bomen, onder de struiken. Maar de bonk is nergens te vinden. 'Hoe kan dat nou?' roept Joost. 'Ik heb de knikkerzak bij mijn jas gehangen. Iemand moet hem gewoon gepikt hebben. Laat me eens kijken in jullie zakken. De kinderen keren hun jaszakken binnenste buiten en ze laten Joost in de knikkerzakken kijken. Joost stapt op Floor af. 'Laat mij eens in jouw knikkerzak kijken,' zegt Joost. Hij pakt haar knikkerzak af en steekt zijn hand erin. 'Niet doen,' roept Floor. Maar Joost heeft haar regenboogbonk er al uitgehaald en houdt hem nu triomfantelijk omhoog. 'Zie je dat?' roept Joost. 'Floor heeft hem gepikt.' 'Niet,' huilt Floor, 'dat is mijn bonk.' Maar de kinderen roepen: 'We zien toch dat hij uit jouw knikkerzak vandaan komt?' Alle kinderen spelen weer vrolijk verder. Floor staat verdrietig aan de kant. Als ze bij het groepje kinderen komt staan, duwen ze haar gewoon aan de kant. 'Ga weg joh, straks pik je ook nog onze knikkers,' snauwen ze Floor toe. En Joost sist in haar oor: 'Denk erom dat je je stil houdt, anders zal ik je.' Na het spelen loopt Floor stilletjes de klas binnen. Ze hoort niet wat de juffrouw allemaal vertelt. Ze is blij als het tijd is om naar huis te gaan.

'Toe Floor, eet eens door,' zegt moeder.

'Wat treuzel je met je eten.' 'Ik heb geen trek,' zegt Floor. Het lijkt wel of er een grote knoop in haar buik zit. Hoe moet ze het mama vertellen? Ze mag niets zeggen van Joost. Hij is de grootste en stoerste jongen van de klas. Floor begint te huilen. 'Voel je je niet lekker?' vraagt moeder. Floor knikt.

'Weet je wat,' zegt moeder. 'Kruip lekker in je bed, dan bel ik de school op dat je vanmiddag niet komt.'

Floor zucht. Gelukkig, ze hoeft niet naar de kinderen die denken dat ze gepikt heeft. En met wie ze niet mee mag spelen. 'Ik ga nooit meer naar school,' denkt Floor. 'Nooit meer.'

De volgende morgen is het heel stil in de klas. De juf vertelt, alle kinderen luisteren geboeid. Alle kinderen? Alleen het stoeltje van Floor is leeg. Juf vraagt: 'Wie kan iets bedenken wat de Here Jezus fout heeft gedaan?' Wat een rare vraag. 'Niets natuurlijk,' roepen de kinderen. 'De Here Jezus deed alleen goed, dingen waar je blij van wordt. Zelfs alle zieken maakte Hij beter!' De juf gaat verder: 'Op een keer kwamen soldaten die Jezus meenamen. Ze gaven Hem de schuld van iets dat Hij niet heeft gedaan. 'Jij zegt dat je de koning bent van de joden?' riepen ze. 'Mooi niet. En hoe durf je te zeggen dat je de zoon van God bent?' 'Dat is niet eerlijk,' roepen een paar kinderen. Joost kijkt naar de lege stoel. Hè, waarom moet hij aan Floor denken, net nu de juf aan het vertellen is. Joost wil helemaal niet denken aan dat hij Floor de schuld gaf van iets wat ze niet heeft gedaan. Dan hoort hij de juf zeggen: 'De Here Jezus schold niet terug. Hij liet zich gewoon meenemen.' Joost ziet in gedachten Floor heel stil en verdrietig op het plein staan. Weg met die gedachte. Het verhaal wordt nog verdrietiger. 'De mensen lieten Jezus sterven aan een kruis. Wie weet waarom? Hij had toch geen straf verdiend?' Juf vraagt: 'Wie van jullie heeft er nog nooit iets fout gedaan?' Niemand steekt zijn vinger op. Joost voelt zich naar van binnen. Het is net of er een volle knikkerzak in zijn buik zit die er nooit meer uit wil. Het lijkt of de juf speciaal tegen hem zegt: 'Eigenlijk hebben wij straf verdiend voor alle nare dingen die we gedaan hebben. Maar weet je, Jezus houdt zoveel van ons. Hij zei: 'Ik wil die straf dragen. Dan kan ik alle fouten van de mensen vergeven.' Daarom stierf Hij aan het kruis. Gelukkig weten wij dat de Here Jezus na drie dagen is opgestaan uit het graf.' De volgende dag gaat Joost al heel vroeg naar school. De zon schijnt, de vogels fluiten. Maar Joost ziet het niet en hij hoort het niet. Hij schopt tegen een steentje. Hij heeft die nacht niet goed geslapen. Hij moest steeds denken aan het verhaal op school. En aan Floor. Hij heeft ook gehuild: 'Lieve Jezus, wat moet ik doen om het weer goed te maken?' Nu weet Joost wel wat hij moet doen. Ai, wat is dat moeilijk. Hij gaat niet linksaf naar de school, maar hij loopt de andere kant uit. Naar het huis van Floor. Hij belt aan. Zal ze boos op hem zijn? Floor doet de deur open. 'Hoi,' zegt Joost. 'Hallo,' zegt Floor. 'Ik...eh...' stottert Joost. Hij opent zijn hand met de regenboogbonk erin. 'Kijk, ik wil je jouw bonk weer terug geven. Enne, sorry, dat ik gezegd heb dat jij hem gepikt hebt.' Joost kijkt naar de bonk. De kleuren schitteren in de zon. Hij durft niet naar Floor te kijken. 'Dank je,' zegt Floor. 'Ben je nog boos op me?'

vraagt Joost. 'Nee, nu niet meer,' zegt Floor. 'O, ik vind het zo naar dat ik zo lelijk tegen je gedaan heb,' zegt Joost. 'Kijk, je mag de mooiste knikkers uit mijn knikkerzak hebben, en...' Floor lacht: 'Ik vind het fijn als ik gewoon weer mee mag spelen.' Afgesproken?' 'Deal!'

Joost en Floor lopen samen naar school. Floor voelt zich blij. En Joost? Hoe moet hij aan de kinderen vertellen wat er echt is gebeurd? Hij is de stoerste jongen van de klas. En nu? Misschien lachen ze hem wel uit. Als Joost en Floor bij de school komen zijn alle kinderen al binnen. 'Ha, Floor is er weer', zegt de juf. 'Ben je weer beter?' Floor knikt alleen maar, ze gaat gauw zitten. 'Kijk eens,' zegt de juf, 'wat ik gister bij het opruimen op de grond heb gevonden.' Ze houdt iets wat glinstert omhoog. Alle kinderen kijken naar Joost. Het is... de mega regenboogbonk. 'Wie is deze mooie bonk kwijt geraakt?' vraagt de juf. Joost krijgt een rode kleur. Hij steekt de vinger op. 'Ik,' zegt hij. En dan, zomaar opeens, vertelt hij het hele verhaal. Het is heel stil in de klas. Joost huilt: 'Het spijt me zo.' Is de juf nu boos op hem? Hoor eens wat ze zegt: 'Jij bent echt een stoere bink, Joost. Wat dapper dat je 'sorry' hebt gezegd tegen Floor. Dat is best moeilijk, of niet?' Joost knikt. 'Weet je waar ik nu zo blij om ben? Jij hebt het verhaal van gisteren begrepen. Jij hebt het goed gemaakt met Floor.' Enkele kinderen knikken. En sommigen roepen: 'Sorry Floor, dat wij geloofden dat jij de bonk hebt gepikt. Wil je straks weer mee doen, als we gaan knikkeren?' 'Zeker weten,' zegt Floor. Ze voelt in haar broekzak waar haar bonk zit verstopt. Het is net of al die kleuren van haar regenboogbonk nu schitteren in haar buik. "

Ans Heij – de Boer
[www. bijbelidee.nl](http://www.bijbelidee.nl)